

ढण्डहीनताविरुद्ध नागरिक कार्यदल

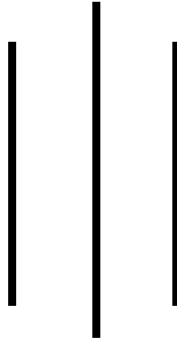
Citizen's Task Force to Combat Impunity

Secretariat: FOHRID Human Rights and Democratic Forum, GPO Box: 19186, Dillibazar, Kathmandu, Nepal, Tel: +977 1 44 23 125, Fax: +977 1 4 43 812
Email: fohrid@wlink.com.np / taskforce@fohridnetwork.org, website: www.fohrid.org.np

यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ को प्रतिस्थापनका लागि तयार गरिएको यातनासम्बन्धी ऐन २०६५ लाई अन्तिम रुप दिन आयोजित राष्ट्रिय परामर्श बैठकको प्रतिवेदन

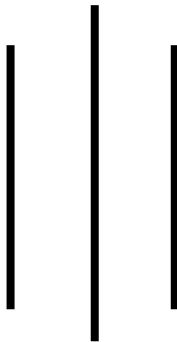
A brief report of National consultation to finalize alternative Bill Relating to Torture 2065

भाद्र ३०, २०६५ (१५ सेप्टेम्बर २००८)

आयोजक :

FOHRID, Secretariat, Citizen's Task Force against Impunity
CVICT, CAT Sub-committee, HRTMCC

For Additional Information please contact

FOHRID, Human Rights and Democratic Forum

GPO Box 19186,
196/14, Dillibazar, Kathmandu
Tel: + 977 1 44 23 125,
Fax: + 977 1 44 38 812

Task Force to Combat against Impunity

Secretariat: FOHRID Human Rights and Democratic Forum, GPO Box 19186, Dillibazar, Kathmandu, Nepal, Tel: +977 1 44 23 125 Fax: +977 1 4 438812
Email : fohrid@wlink.com.np

<i>Email: <u>fohrid@wlink.com.np</u></i> <i>Webpage: <u>www.fohrid.org.np</u></i>	<i>webpage: <u>www.fohrid.org.np</u></i>
--	---

विषय सूची

Brief report of National consultation to finalize alternative Bill Relating to Torture, 2065

१. परिचय.....	६
२. पृष्ठभूमि.....	७
३. उद्देश्य.....	८
४. सहभागिता.....	८
५. कार्यक्रम विधि.....	८
६. कार्यक्रमबाट प्राप्त सुझाव.....	८

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ : कार्यक्रमका वक्ताहरूको संक्षिप्त विचार.....	११
अनुसूची २ : “यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति २०५३ “को विकल्पमा “यातनासम्बन्धी ऐन २०६५” नागरिक मसौदा किन ?	१६
अनुसूची ३ : प्रस्तावित मस्यौदा	२३
अनुसूची ४ : कार्यक्रममा अधिवक्ता रवीन्द्र भट्टराईको प्रस्तुती.....	२८

Brief report of National consultation to finalize alternative Bill Relating to Torture, 2065

Introduction

We, the Nepalese people, are going through the process of state restructuring, reform in governance system and humanization. Our recent past is full of fresh wounds of armed conflict, impunity, torture and cruel treatments, disappearance and murder. Victims of the incidents of violation of human rights and humanitarian law are expecting compensation and wiping of their tears by the government molded in a new framework. All the Nepalese people expect that the torture related acts should not repeat in the country and the perpetrators involved in the violation of human rights and those involved in inflicting torture should be prosecuted in the court.

Torture Compensation Act 2053 could not address the need of the hour. It could not criminalize torture or discourage tortures. Consequently, torture continued in Nepal. The people's movement 2062-63, therefore, mandated to term torture as a punishable offence. As a result, the Interim Constitution of Nepal 2063 made constitutional provision of torture as a punishable offence. Torture Compensation Act 2053 is obviously insufficient as it cannot address the obligations of state party to the CAT and need of state mechanism to implement Interim Constitution.

Immediately after enforcement of the Interim Constitution, it was required to introduce a new torture related law complying with the constitution. This is still left untouched, as the nation focused on the election to the constituent assembly, declaration of republic and formation of government. Now, there is legislative structure in place for

formulation of new constitution and law. Now, the government and constituent assembly should not delay in formulating necessary law to determine and materialize the subject matters to be incorporated in the new constitution.

Legal mechanism against torture and impunity should be determined to functionalize state's commitments in this regard. For this, the government should listen to the civil society and go hand in hand with them and to forward campaign against torture and impunity with the long term strategy. We need to adopt international system of criminalizing torture and impunity in the Nepalese legal system. Major motive behind this is to ensure that no one faces tragic torture in the Nepalese territory in the future and to strongly prevent such acts.

On the basis of the above mentioned [two grounds](#), FOHRID initiated process to draft civil society version of the law to prohibit torture in Nepal. This process was started to assist government to formulate effective law to prohibit torture. Preliminary draft was prepared by an experienced lawyer. The draft was subject to discussion, consultation with the victims of torture, legal experts, human rights activists, and security officials, government officers working in the field of law, judges, and academicians and other national and international experts and institutions concerned to this subject for revision in different phases. This civil society draft of Bill Relating to Torture, 2065 was prepared as a common perspective of many.

To finalize this civil draft, FOHRID, the Coordinator of Citizen's Task Force to Combat Impunity and CVICT, Coordinator of HRTMCC jointly organized a national consultation program in Kathmandu on 15 September 2008.

2. Context

FOHRID started the drafting process since January 2007. On several phases of drafting process, intensive consultation meetings and closed meetings with the experts were held. At the central level, 4 consultation meetings were held and 4 closed meetings were held with the experts of OHCHR Nepal, ICJ Nepal and other concerned experts. A regional level consultation meeting was held in Biratnagar in joint collaboration between OHCHR Nepal and FOHRID. Likewise, regional consultation meetings were held jointly by FOHRID and INSEC in Nepalganj, Dhangadhi and Pokhara. After all these exercises, this consultation meeting was held at the national level in Kathmandu to finalize the proposed draft bill.

Nepal ratified CAT on 14 May 1990. Human rights and civil society has been forwarding initiatives for domestication of CAT and formulation of law against torture. Need of a new law to replace the existing Torture Compensation Act, 2053 was felt for a long time. The civil society is making efforts to address the need of a new alternative draft.

The incidents of torture were not eradicated even though the then Constitution of the Kingdom of Nepal, 1990 prohibited torture. At the same time, the human rights community brought the need of an effective law to prohibit torture into debate. Ultimately, a bill relating to prohibition of torture was introduced as a private bill on behalf of civil society. However, at the time of enforcement, the bill was passed as a torture compensation act instead torture prohibition act. Though efforts were made to implement this bill, it could not prevent torture rather it made torture wide spread and systematic.

Torture is widespread in Nepal. There are several incidents of torture. Implementation status of CAT is deplorable. There are number of reports concerning "torture in the army camp and police custody for involvement in the Maoists and criminal activities" (OHCHR: 2005). Complaints about torture have been submitted to the OHCHR-Nepal also. There are instances of most of the victims beaten continuously and mercilessly. There are proofs that some of the victims have been tortured by using electric current or beating at the foot palms.

Existing law has failed to determine adequate legal standard to combat torture. Similarly, it has not been able to define torture as a crime. Provision to hold concerned police responsible for illegal detention, misbehaviour to the detainee or violation of human rights of person in the police custody have not been incorporated.

Law has not covered the concept of justified reparation for victims. Therefore, this draft Bill has been prepared as an alternate to the existing Torture Compensation Act, 2053 on behalf of civil society to create environment for timely justice to the victims by registering torture as a criminal offence, arranging investigation and prosecution for torture, arranging relief, rescue and reparation and establishing criminal justice system responsible towards people and citizens.

3. Objectives

To finalize this draft proposed as a common document of the civil society,

To conduct lobbying to submit this draft as a public or private bill in the legislature-parliament after its finalization.

4. Participation

Members of Constituent Assembly, representatives of government, security agencies, lawyers, journalists, and experts working in the field of torture, human rights organizations and activists, professors, representatives of civil society participated the consultation program.

5. Program methodology

Method to express views by participants one by one in turn was adopted in the consultation program organized as a round table discussion. At the beginning of the program, Centre for Victims of Torture (CVICT) made presentation on the need of alternate draft bill and efforts of human rights community. Representative of FOHRID shed light on process of alternate draft bill and its stages. Advocate Rabindra Bhattarai made presentation on major provisions, ground and [jurisprudential](#) aspect of alternate draft bill. Government representatives including Dr. Trilochan Upreti of Ministry of Law, Justice and Constituent Assembly Affairs and Keshab Bastola, Under Secretary, Office of Prime Minister and Council of Ministers expressed their views on the draft bill. The floor was opened for participants to express their views. Members of Constituent Assembly, former Attorney General, senior advocates, advocates, criminologists and victims shared their opinions on the subject. Subodh Pyakurel, Chairman, INSEC presented concluding remarks. FOHRID President and senior human rights defender Nutan Thapaliya chaired the program. Advocate Tikaram Pokharel of CVICT conducted the program as Master of Ceremony.

6. Suggestions received in the program

1. Name of the Act: The name should be Torture (Offence and Punishment) Act, 2065.

On naming of the Act: This Act has been introduced to replace the existing Torture Compensation Act, 2053 by removing its shortcomings and covering the areas it has left to make it according to the international Standard. The conceptual and theoretical weakness of Torture Compensation Act 2053 is that it could not criminalize torture. This encouraged torture and there was no effective mechanism to control when torture was inflicted openly. As this act has been prepared with the purpose to criminalize torture, it would be more acceptable and logical from jurisprudential point of view also, if we name it Torture (Offence and Punishment) Act, 2065. By naming in this way, we can incorporate torture from the perspective of victims' rights. This is a common trend applied in the new law drafting to replace the existing one. For instance:

1. Human Trafficking (Control) Act, 2064
2. Domestic Violence (Offence and Punishment) Act, 2065
3. Banking Offence and Punishment Act, 2064
4. Money Laundering Eradication Act, 2064

Therefore, the new law should be named Torture Related Act (Offence and Punishment) Act, 2065 from the perspective of criminal jurisprudences and victimology as it aims to replace the existing Act by formulating a new Act.

Preamble: Criminalization

A. Definition of Torture

1. It should be "to obtain confession or information in a case confessed by someone"
2. Act shall cover mistake or offence.
3. Conduct covers act or treatment. Human conduct, act, omissions, state of affairs, possession are the categories of human behaviour. Torture can happen due to such human behaviours. This will be correct from the jurisprudential point of view also.

B. Instead of victim we can use "person inflicted with torture" and the second sentence can be linked with "the word denotes".

C. **"Public Authority"** should be defined as "agency authorized by constitution or law".

D. **"Property"** should denote movable and immovable property so that it becomes in accordance with the Interpretation of Statute Act, 2010. This is suitable in drafting new law.

3. **Torture should not be inflicted to anyone:** (1) No one should inflict torture, encourage inflicting torture or attempt or cause to do so against anyone.

There is a trend to criminalize from the preventive approach and defensive approach. Our draft penal code and existing law has adopted preventive approach. The topics of the law is usually formulated in this way:

1. Instead of encourage we can use abetment.

2. From it should be added.

3. In sub-Section (2), instead of "shall be punished" we should keep "shall be regarded as offence" as punishment comes automatically once offence is established.

4. Sub-Section (3) is not necessary. Once it is defined as law, the circumstances for being defensible will be determined by the general principles of criminal law.

4. Record of health check up: (1) It is customary to mention "Notwithstanding anything mentioned elsewhere".

Use of "and" instead of "physical and mental health" brings uniformity. We should be careful in the use of "and" in sub-Section (2).

2. In sub-Section (5), "maliciously" shall cover intention and recklessness. The context demands "with ill intention" to comply with the existing criminal law and the criminal code proposed for the future.

5. **Provisions relating to investigation and prosecution:** After criminalization of torture, it is enough to say that it falls under Public Cases Act, 2049, Annex 1 and it shall be public criminal case placing Nepal government as plaintiff. The modality of Article is probably not used in other laws also. Adopting our existing modality will also be according to the international standards.

Sub-Section (1): Nepal government to be the plaintiff.

Sub-Section (2): The offence should fall under Public Cases Act, 2049, Annex 1.

6. Article 7 Penalties: The sub-Section (1) should mention "if anyone involves in an offence according to Article 3". "By anyone" covers all because the penalty under this Act is not for the public authority only but to all who inflict torture. "Person" mentioned in sub-Section (1), para (c) is evidence.

In para (a), a proviso "But no additional sentence will be declared in case of life imprisonment" should be added because life imprisonment is the maximum imprisonment. Additional 5 years imprisonment is not justifiable in case of recklessness also. Two years imprisonment is the minimum sentence in itself. Additional 5 years in this shall be against the intention and spirit of over criminalization.

Provision in the sub-section (2) is against existing principles and standards.

(a) Is encouragement before or after crime

(b) What is accomplice? - equal to the perpetrator

(c) Attempt - half sentence if the incident did not occur

One ground for additional punishment: Sub-Section (3) is not well structured. It should be said that additional sentence shall be imposed if the public authority is involved.

8. Provisions of rescue, treatment, compensation and rehabilitation: Does a victim of torture get benefit of provisions in Section 7, sub-Sections (3) and (4)? Can a person receiving benefit according to sub-Section (3) get benefit according to sub-Section (4)? Some victims may claim both of these. How to determine this? The perpetrator should pay the compensation. Half of the fine to be paid by the perpetrator should go to the victim. The government should pay only if the compensation from the perpetrator is not enough. It should be clear from which fund can CDO provide compensation.

Compensation Fund: Provisions for management of the Compensation Fund should be clear. Coordinator and members for the Fund should be determined. The amount fined from the perpetrator should be mentioned as a source for the Fund.

Determination of reparation including compensation: The victim will be victimized more if s/he has to apply for the compensation even after decision of the authority or court to provide compensation. The court should order to the Compensation Fund in the verdict itself to provide the compensation as determined. The district court should immediately provide the amount of compensation if written according to sub-Section (1). Or Interim Relief Fund can be established under Ministry of Home Affairs. It would be more practical if the Nepal Government reimburses such amount to the concerned District Administration Office.

Proceedings to determine offence shall not affect compensation: This provision seems rather blurred because it has the provision of appeal to the victim only. It is not clear whether the perpetrator can appeal or not. It implies that a person who has received compensation after determination of offence can seek compensation again through appeal. This can invite double jeopardy.

Burden of proof: Provision of burden of proof in the perpetrator (defendant) is against the provisions of the Interim Constitution and ICCPR. We must emphasize effective investigation.

Nepal government to be the plaintiff: Cases under this Act shall proceed as public cases having government as plaintiff" will be sufficient in this section. It would be good if we merge Section 5(10) and Section 13. The National Human rights Commission should be authorized not only to investigate and recommend but also to prosecute or file cases. It may be more practical if we do not include torture related cases under Annex 1 of Public Cases Act 2049. We may think on this.

Additional provisions relating to restitutions: At least half property of the perpetrator should be provided to the victim. But how much is it practical to transfer right of perpetrator in his/her property or part of property in the name of victim. Most of the perpetrators may not keep their property in their names. What can we do in such circumstances?

Automatic suspension: Participants agreed.

Limitation: Torture is a serious crime defined by the international law. Limitation should be open ended in such crimes. Legally, there should not be any limitation. There won't be any problem if the proviso is removed. It would be good if we insert a provision reflecting responsibility of the state also in this Section.

Prohibition of torture to be incorporated in the curriculum: Not necessary.

Framing of rules: The area for framing rules should be determined and clear. Rules cannot be framed in anything.

Repeal: Participants agreed.

Use of extraterritorial rights: Provision not to extradite a person to a foreign country if there is ground to believe that torture may be inflicted there should be included. Extra territorial rights should be in place in torture.

Protection of witness and the person who complains: There should be provision to protect the witness and the person who complains.

Crime against humanity and war crime: As torture is inflicted widely and systematically, it should be regarded as crime against humanity and war crime.

यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ को प्रतिस्थापनका लागि तयार गरिएको यातनासम्बन्धी ऐन २०६५ लाई अन्तिम रूप दिन आयोजित राष्ट्रिय परामर्श बैठकको प्रतिवेदन

A brief report of National consultation to finalize alternative Bill
Relating to Torture 2065

१. परिचय

हामी नेपाली राज्यव्यवस्थाको पुनःसंरचना र शासकीय शैलीमा सुधार र मानवीयकरणको घडीबाट गुज्रँदै छौं । हाम्रो निकटको विगत सशस्त्र द्वन्द्व, दण्डहीनता, यातना र बर्बर व्यवहारका आला घाउहरू, बेपत्ता र हत्याका कठोर पीडाले युक्त छ । यी मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको उपहासयुक्त घटनाका सिकार भएका अनन्त पीडितहरू नयाँ ढाँचाको राज्यबाट राहत र आँसुपुछाउनीको अपेक्षामा छन् । आमनेपालीमा विगतमा भैँ यातनाजन्य व्यवहारले मुलुकमा अब कहिल्यै मौका नपाउनु, मानवअधिकारको हनन गर्ने र यातना दिनेहरू न्यायका कठघरामा उभ्याइनु र यातनाका सिकार भएका पीडितहरूले न्याय र आँसुपुछाउनी पाउनु भन्ने भावना जागृत र भरिभराउ भएको छ ।

यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ ले समयको मागलाई सम्बोधन गर्न सकेन । यसले यातनालाई फौजदारी कसुर कायम गर्न सकेन र यातना दिनेको मनोबललाई निस्तेज पार्न सकेन । परिणामस्वरूप यातनाले नेपालमा निरन्तरता पाइरह्यो । यसैले जनआन्दोलन २०६२-६३ ले यातनालाई फौजदारी कसुर मान्नुपर्ने जननिर्देश व्यक्त गर्‍यो । परिणामस्वरूप नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले यातनालाई दण्डनीय कसुर बनाउने वैधानिक चाँजो गर्‍यो । यातनासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्षराष्ट्र र अन्तरिम संविधानको क्रियान्वयनकारी राज्यप्रणालीको खाँचोलाई सम्बोधन गर्न यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ यसै अपर्याप्त बन्न पुगेको छ ।

अन्तरिम संविधान जारी हुनासाथ यसले गरेको व्यवस्थालाई क्रियान्वित गराउन यातनासम्बन्धी नयाँ कानून ल्याइनुपर्ने हो । मुलुकको प्राथमिकता संविधानसभाको निर्वाचन र राजतन्त्रको विदाइतर्फ गएकोले त्यो काम अझ हुन बाँकी रहेको छ । अहिले संविधानलेखन र कानूनहरूको निर्माणका लागि आवश्यक व्यवस्थापकीय पूर्वाधार तयार भएका छन् । अब सरकार र व्यवस्थापिका दुवैले भावी संविधानले समेट्ने विषय र तिनको मूर्तताका लागि आवश्यक कानूनको तर्जुमामा लाग्न ढिलाइ गर्नु हुँदैन ।

राज्यले गरेका यातना र दण्डहीनताविरुद्धका सोचहरूलाई क्रियात्मक रूप दिन यिनका विरुद्धको कानुनी संयन्त्र सुनिश्चित हुनुपर्छ । त्यसका लागि नागरिक समाजको आवाजलाई ध्यानमा राखिनु र नागरिक समाजसँग हातमा हात मिलाई सरकार अगाडि बढनुपर्छ । मानवअधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड)ले नागरिक समाजका अन्य सङ्घसंस्थासँगको सहकार्यमा दण्डहीनता र यातनाविरुद्धको अभियानलाई दीर्घकालीन रणनीतिका साथ अगाडि बढाउँदै आएको छ । फोरिड एकातिर दण्डहीनता र यातनावारे आमसमुदायमा सचेतता र सजगताको सिर्जना गर्न चाहन्छ भने अर्कातिर दण्डहीनता र यातनालाई फौजदारी अपराधीकरण गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीलाई नेपालको कानुनी प्रणालीमा अङ्गीकार गराउन चाहन्छ । यसो गर्नुको मूल अभिप्रायः आगामी दिनमा कुनै पनि पुस्ताले यातनाको त्रासदी नेपाली भूमिमा बेहोर्नु नपरोस् र यसको सबल रोकथाम हुन सकोस् भन्ने हो ।

यी दुई धरातलहरूलाई विचार गरेर नागरिक समाजका अन्य संस्थाहरूसँगको साभेदारीमा फोरिडले नेपालमा यातनालाई निषिद्ध गर्नका लागि चाहिने कानूनको नागरिक समाज संस्करण तयार पार्ने प्रक्रिया चलायो । यातनाको निषेधका लागि राम्रो कानून निर्माण गर्न सरकारलाई सहयोग पुगोस् भनेर यो प्रक्रिया सुरु भयो । यसका लागि अनुभवी कानूनव्यवसायीबाट प्रारम्भिक मसौदा तयार भयो । मसौदा अनेक चरणमा यातनापीडित, कानूनविद्, मानवअधिकारकर्मी, सुरक्षाअधिकारी कानूनक्षेत्रका सरकारी अधिकारी, न्यायकर्मी, प्राज्ञिक वर्ग र यो विषयसँग सरोकार रहेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञ र संस्थाहरूबीच छलफल र परिमार्जनको विषय बन्यो । धेरैको साभा दृष्टिकोणका आधारमा यातनासम्बन्धी विधेयक २०६५ का रूपमा यो नागरिक मसौदा तयार पारियो ।

यस नागरिक मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिन मिति २०६५ भाद्र ३० (१५ सेप्टेम्बर २००८) मा दण्डहीनताविरुद्ध नागरिक कार्यदल को संयोजक मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) र मानव अधिकार सन्धि अनुगमन समन्वय समितिको यातना उपसमिति संयोजक यातनापीडित सरोकार केन्द्र (सीभिक्ट) द्वारा संयुक्त रूपमा राष्ट्रिय परामर्श बैठकको आयोजना गरियो ।

२. पृष्ठभूमि

मस्यौदा प्रक्रियाको थालनी मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) ले जनवरी २००७ देखि शुरु गरेको थियो । मस्यौदा प्रक्रियाको विभिन्न चरणमा बृहत परामर्श बैठक र विशेषज्ञहरूका बन्द बैठकहरू सम्पन्न भए । केन्द्रीय तहमा बृहत ४ वटा परामर्श बैठकहरूको आयोजना गरियो भने ओएचसीएचआर नेपाल, आईसीजे नेपाल, र सम्बन्धित क्षेत्रका ज्ञाताहरूसँग ४ वटा विज्ञ बैठकहरू सम्पन्न भए । त्यसै गरी विराटनगरमा क्षेत्रीय तहको परामर्श बैठक राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र फोरिडको संयुक्त आयोजनामा सम्पन्न गरियो । नेपालगञ्ज, धनगढी र पोखरामा क्षेत्रीय बैठकहरू फोरिड र इन्सेकको संयुक्त आयोजनामा सम्पन्न गरियो । त्यसपछि यस प्रस्तावित ऐनलाई अन्तिम रूप दिन राष्ट्रिय तहमा यो कार्यक्रम आयोजना गरिएको हो ।

यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ लाई विस्थापित गर्ने नयाँ यातना सम्बन्धी ऐनको आवश्यकतालाई धेरै पहिले नै महसुस गरिएको हो । वैकल्पिक मस्यौदाको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न लामो समयदेखि नागरिक समाजले प्रयास गर्दै आएको छ । नेपालले १६ वर्ष अघि यातना सम्बन्धी महासन्धिलाई अनुमोदन गरेको थियो । त्यसै समयदेखि यातना महासन्धिको घरेलुकरण र यातना निषेधसम्बन्धी ऐनको तर्जुमाका लागि नागरिक तथा मानव अधिकार समुदायले अभियान गर्दै आएको हो ।

२०४७ सालको संविधानले यातनालाई निषेध गरे पनि यातनाका घटना निर्मूलन भएनन् । अर्कोतर्फ यातना निषेधसम्बन्धी ऐनको आवश्यकतालाई मानव अधिकार समुदायले त्यतिकै वहसमा ल्यायो । अन्ततः यातना निषेधसम्बन्धी ऐनलाई नागरिक समुदायका तर्फबाट प्राइभेट बिलको रूपमा पेश पनि गरियो । यद्यपि यो प्राइभेट बिल आउँदा यातना निषेध ऐनको रूपमा नआइ यातना क्षतिपूर्ति ऐनको रूपमा आयो । यो ऐनको कार्यान्वयनका लागि केही प्रयासहरू भए तापनि यसले यातनाको रोकथाम भन्दा यातनालाई अझ व्यापक र व्यवस्थित बनाउने मद्दत गर्‍यो ।

नेपालमा यातना व्याप्त छ । यातनाका अनेक घटना भएका छन् । यातनाविरुद्धको महासन्धि कार्यान्वयनको अवस्था दयनीय छ । *“सैनिक शिविर तथा प्रहरी हिरासतमा माओवादी तथा फौजदारी गतिविधिमा संलग्न रहेको आशंकामा यातना दिने काम भएका थुप्रै रिपोर्ट छन् । यातना दिइएका गुनासाहरू ओएचसीएचआर-नेपालमा पनि दर्ता गरिएका छन् । अधिकांशतः पीडितलाई निरन्तर कठोर रूपमा पिटिएका उदाहरणहरू छन् । केही पीडितलाई करेन्ट लगाएको र पैतालमा पिटेर यातना दिएको प्रमाणित पनि भएको छ ।”* - (ओएचसीएचआर : २००५)

विद्यमान कानूनले यातनाविरुद्ध लड्ने कानुनी मापदण्ड पर्याप्त दिन सकेको छैन । साथै यातनालाई अपराधको रूपमा परिभाषित गर्न पनि सकेको छैन । गैरकानुनी रूपमा हिरासतमा लिएको, थुनुवामाथि दुर्व्यवहार गरेको वा प्रहरी हिरासतमा रहेको व्यक्तिको मानवअधिकारको हनन गरेमा प्रहरीलाई जिम्मेवार बनाउने प्रावधान समावेश गरेको छैन ।

पीडितलाई दिइने न्यायको परिपूरणको अवधारणालाई कानूनले बहन गरेको छैन । यसैले यातनालाई फौजदारी अपराधको कोटीमा दर्ज गर्न, यातनाको अनुसन्धान र अभियोजनको व्यवस्था गर्न, पीडितलाई राहत, उद्धार र परिपूरणको व्यवस्था

मिलाउन र जनता र नागरिकप्रति उत्तरदायी र न्यायसम्प्रेषी फौजदारी न्यायप्रणाली स्थापित गराउने वातावरण सिर्जना गरी पीडितले छिटोछरितो रूपमा न्याय पाउने अवस्था सिर्जना गर्नका लागि विद्यमान यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ लाई खारेज गरी नयाँ ऐन निर्माण गर्न सरकारलाई उचित विकल्प उपलब्ध गराउने ध्येयले यो नागरिक मसौदा विधेयक तयार पारिएको हो ।

३. उद्देश्य

- नागरिक समुदायको साझा दस्तावेजको रूपमा प्रस्तावित यस मस्यौदालाई अन्तिम रूप प्रदान गर्नु,
- यस मस्यौदालाई अन्तिम रूप प्रदान गरी सरकारी वा प्राइभेट विलको रूपमा व्यवस्थापिका संसदमा पेश गर्न लविङ गर्ने ।

४. सहभागिता

उक्त परामर्श गोष्ठीमा नेपाल सरकारका प्रतिनिधिहरु, सुरक्षा निकायका प्रतिनिधि, संविधानसभा सदस्य, कानून व्यवसायी, यातनाको क्षेत्रमा कार्यरत विशेषज्ञ, ओ.यच.सि.यच.आर.का प्रतिनिधि, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगका प्रतिनिधि, मानवअधिकारवादी संस्था तथा मानव अधिकारकर्मी, प्राध्यापक, नागरिक समाजका प्रतिनिधि, पत्रकारलगायतको सहभागिता थियो ।

५. कार्यक्रम विधि

गोलमेच छलफलमा आधारित यो परामर्श बैठकमा सुझावका लागि प्रत्येक सहभागीबाट पालैपालो भनाइ राख्ने विधिको अवलम्बन गरियो । कार्यक्रमको शुरुमा वैकल्पिक मस्यौदाको आवश्यकता र मानव अधिकार समुदायको प्रयासमाथि यातना पीडित सरोकार केन्द्र (सीभिकट) द्वारा प्रस्तुती गरियो । वैकल्पिक मस्यौदाको प्रक्रिया र यसका चरणाहरुका बारेमा मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) द्वारा प्रकाश पारियो । वैकल्पिक मस्यौदाका मुख्य प्रावधान, आधार र विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणका बारेमा मस्यौदा समूहका तर्फबाट अधिवक्ता रवीन्द्र भट्टराईले प्रस्तुती गरे । त्यसपछि प्रस्तावित मस्यौदामाथि सरकारी प्रतिनिधि, कानून मन्त्रालयका प्रतिनिधि डा. त्रिलोचन उप्रेती र प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका उपसचिव केशव वास्तोलाद्वारा मस्यौदामाथि टिप्पणी गर्दै आ-आफ्ना धारणहरु प्रस्तुत गरे । त्यसपछि सहभागी विज्ञहरुद्वारा सुझाव प्रदान गर्न फ्लोर खुल्ला गरियो । संविधान सभासद, भूतपूर्व महान्यायाधिवक्ता, वरिष्ठ अधिवक्ताहरु, फौजदारी विधिशास्त्रीहरु र पीडितहरुले सुझाव प्रस्तुत गरे । र, अन्त्यमा इन्सेकका अध्यक्ष सुबोधराज प्याकुरेलले निष्कर्ष मत प्रस्तुत गरे । फोरिडका सभापति वरिष्ठ मानव अधिकारवादी नूतन थपलियाको सभापतित्वमा सम्पन्न भएको सो कार्यक्रमको सञ्चालन सीभिकटका अधिवक्ता टिकाराम पोखरेलले गरेका थिए ।

६. कार्यक्रमबाट प्राप्त सुझाव

१. ऐनको नाम : यातनासम्बन्धी (कसूर तथा सजाय) ऐन, २०६५

१. ऐनको नामाकरणको सम्बन्धमा : यो ऐन, विद्यमान यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ लाई प्रतिस्थापन गरी त्यसमा भएका कमी कमजोरी र त्यसले समेट्न नसकेका तथा सो ऐनलाई International Standard अनुरूप बनाउने दृष्टिकोणबाट आएको हो । मूलत २०५३ को ऐनमा भएको धारणागत एवं सैद्धान्तिक रूपमा रहेका कमी कमजोरी भनेको यातना दिने कार्यलाई अपराधीकरण (Criminalization) नगरिएको कारणबाट सो ऐनले दण्डहीनताको सृजना र मानव अधिकारको खुलमखुल्ला रूपमा उल्लंघन हुँदा पनि नियन्त्रण गर्ने mechanism हरूले प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गर्न सकेको थिएन । यो ऐन मूलभूत रूपमा यातना दिने कार्यलाई अपराधीकरण गर्ने उद्देश्यले बनाइएको हुनाले यसलाई यातना सम्बन्धी कार्य (कसूर तथा सजाय) ऐन, २०६५ भनी नामाकरण गर्दा बढी criminal law को दृष्टिकोणबाट स्वीकार्य र तर्कसंगत पनि हुन्छ । दोस्रो यो प्रस्तावित ऐन ल्याउनुको पछाडि यातनाबाट पीडित व्यक्तिको हक अधिकारलाई संरक्षण तथा सुरक्षण प्रदान गर्ने नै हो । यसरी नामाकरण परिवर्तन गर्दा Torture Victim Rights perspective बाट ऐनमा समाविष्ट गरेमा सम्पूर्ण कुरा समेट्न मिल्दछ । विशेष खालको अपराधहरुलाई अपराधीकरण र नयाँले पुरानाको कानूनलाई प्रतिस्थापन गर्दा हाम्रो कयसरी नामाकरण गर्ने Law drafting मा प्रचलन रहेको छ । जस्तै :

(१) मानव वेचबिखन तथा ओसार पसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

(२) घरेलु हिंसा (अपराध र सजाय) ऐन, २०६५

(३) वैकिड कसूर तथा सजाय ऐन, २०६४

(४) सम्पत्ति शुद्धिकरण (मनी लाउन्डरिङ्ग) निवारण ऐन, २०६४

यसर्थ, ऐनले पुरानो ऐन प्रतिस्थापन गरी नयाँ ऐन बनाउन राखेको उद्देश्य, त्यसले परिपूर्ति गर्न खोजेको व्यवस्थाहरु समेतलाई मध्यनजर राख्दै Criminal Jurisprudences and Victimological perspectives समेतबाट “यातना सम्बन्धी कार्य (कसूर तथा सजाय) ऐन, २०६५” भनी नामाकरण गरिनु पर्दछ ।

प्रस्तावना : प्रस्तावनाले अपराधीकरण (Criminalization) गर्नुपर्छ । प्रस्तावनामा यातनालाई अपराधीकरण गर्ने उद्देश्य स्पष्ट रूपमा प्रतिबिम्बित हुनुपर्दछ ।

२. परिभाषामा परेका शब्दहरूको परिभाषामा गर्नुपर्ने सुधारहरू :

(क) “यातना” शब्दको परिभाषामा (Torture)

(१) कसैको सावित्री मुद्दा कसैबाट सावित्री वा जानकारी लिन हुनु पर्ने

(२) गल्ती वा कसूरको सट्टामा कार्य भन्दा यी दुवै शब्दलाई समेट्छ,

(३) कार्य वा व्यवहारलाई राख्नुभन्दा व्यवहार (Conduct) भनी राखेमा पुग्छ । मानवीय व्यवहार (Human Conduct) त्रि कार्य (Act), कर्तव्य विमुखता (Omission), परिपञ्च (State of affairs), कब्जा (Possession) चारैवटा मानवीय क्रियाकलाप (Categories) पर्दछन् । यातना यी सबै प्रकारको मानवीय क्रियाकलाप (Human behaviour) बाट हुन सक्छ । यसो गर्दा Jurisprudential point of view बाट सही पनि हुन्छ ।

(ख) “पीडित” Victims भन्नाले victim जस्तो sounding हुने परिभाषाको सट्टामा “यातना पाएको व्यक्ति” भन्दा राम्रो हुन्छ र दोस्रो वाक्यलाई “सो शब्दले” भन्दा जोडिन्छ ।

(ग) सार्वजनिक अधिकारी (Public Authority): “संविधान वा कानूनद्वारा अख्तियारी प्राप्त निकाय” भनी राख्नुपर्ने ।

(घ) “जायजेथा” - चल तथा अचल सम्पत्तिलाई सम्भन्धु पर्छ भन्दा कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० अनुरूप हुन जान्छ र कानून मस्यौदाको हिसाबबाट पनि राम्रो हुन्छ ।

३. **दफा ३ : यातना दिन नहुने** : Preventive Approach and Defensive Approach निषेधात्मक पद्धति बाट अपराधीकरण गर्ने परिपाटी रहेको छ । हाम्रो the draft penal code र प्रचलित कानूनले Preventive approach लाई अंगिकार गर्ने गरेको र सो गर्दा ऐनको शीर्षकको formulation यसरी गर्ने गरेको छ । जस्तै :

३. यातना दिन नहुने : कसैले कसैलाई यातना दिन, यातना दिन दुरुत्साहन गर्ने वा सो गर्ने गराउने उद्योगसमेत गर्नुहुँदैन । यातना दिन, दिलाउन र दिनका लागि दुरुत्साहन दिएमा वा गर्न उद्योग गरेमा यातना सम्बन्धी कसूर गरेको मानिनेछ ।

(१) उक्साउनको सट्टा दुरुत्साहन (Abtment) शब्द प्रयोग गर्ने गरेको छ ।

(२) सो बाट थप गर्नुपर्ने

(३) उपदफा (२) मा “सजाय हुनेछ” को सट्टामा “कसूर गरेको मानिनेछ” भन्नुपर्दछ । कसूर गरेपछि सजाय आफैँ automatically आउँछ नै ।

(४) उपदफा (३) को आवश्यकता छैन । कानूनको रूपमा परिभाषा गरेपछि त्यो कुन बेला defensible हुने भन्ने कुरा Criminal Law को General Principle बाट नै निर्देशित एवं व्यवस्थित गर्दछ । त्यसरी ऐनमा छुट्टै उल्लेख हुन आवश्यक छैन ।

४. **दफा ४ :** (१) “अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि” भन्ने प्रचलन रहेको छ । शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको सट्टा “तथा” गर्दा एकरूपता हुन्छ । उपदफा (२) मा “तथा” शब्द ‘र’ को सट्टा प्रयोग गरेको छ ।

(२) उपदफा (५) मा दुरासयसाथ (Maliciously) हुन्छ यो भन्दा Intentionally (मनसायपूर्वक) र Recklessness (लापरवाहीपूर्वक दुवै अवस्था आउँछ । तर यहाँ खराब नियत with ill intention भन्न खोजिएको हो यसैले “दुरासय साथ” को सट्टामा “खराब नियतबाट” भन्दा प्रचलित फौजदारी कानून र भविष्यमा बन्ने प्रस्तावित अपराध संहिता, २०५९ अनुरूप पनि हुन्छ ।

५. **दफा ५ : उजुरी, अनुसन्धान तथा अभियोजन सम्बन्धी व्यवस्था** - यातनालाई अपराधीकरण गरी सकेपछि यसलाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा पर्दछ र यो नेपाल सरकार वादी हुने भनी व्यवस्था गरे प्रयाप्त छ । दफा ५ को modality अन्य कानून व्यवस्थामा पनि भएको जस्तो लाग्दैन । हाम्रो वर्तमानमा रहेको modality लाई अंगिकार गर्दा पनि international standards अनुरूप नै हुन्छ ।

दफा ५ नेपाल सरकार वादी हुने - उपदफा (१) मा नेपाल सरकार वादी हुने ।

उपदफा (२) - सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ मा परेको भन्नुपर्ने ।

५. **दफा ६ दण्डसजाय** : “उपदफा (१) मा कसैले दफा ३ अनुसार यातना सम्बन्धी कसूर गरेमा” भन्ने वाक्यांश राखिनु पर्दछ । यो ऐनले व्यवस्था गरेको दण्ड सजाय “मात्र कुनै सार्वजनिक अधिकारी” लाई मात्र हुने नभइ यातना दिने “जो कोहीलाई दण्ड सजाय हुने हो त्यसैले “कसैले” सबैलाई समेट्छ । उपदफा १ को खण्ड (ग) ले व्यक्ति भन्ने शब्दको प्रयोग भएको छ ।

दण्ड (क) मा (प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश) थप गरी “तर जन्दकैद हुने भएमा यस दफा अनुसार थप सजाय हुने छैन” भन्ने थप गर्नुपर्ने । किनकि जन्मकैद नै maximum सजाय भएकोले सो अवस्थामा थप सजाय गर्न मिल्दैन । र, ६ नम्बर बमोजिम हुनेमा ५ वर्ष थप (भवितव्यमा) भन्ने प्रावधान पनि न्यायोचित हुँदैन । भवितव्यमा २ वर्ष सम्म कैद आफैँमा न्यूनतम सजाय हो । त्यसमा ५ वर्ष थप भन्दा over criminalization को मकसद विपरित एवं भावना विपरित हुन जान्छ ।

उपदफा (२) प्रचलित सिद्धान्त र मान्यता विपरित रहेको छ ।

(क) दुरुत्साहन अपराध भइ नसकेको वा हुन नपाएको ।

(ख) मतियार के हो ? - भएकोमा आफै गरे सरह ।

(ग) उद्योग - वरदात हुन नपाएकोमा आधा सजाय ।

थप सजायको एउटा आधार : उपदफा (३) को संरचना पनि मिलेको छैन । सार्वजनिक अधिकारीले गरेकोमा थप हुन्छ भन्नुपर्ने ।

दफा ७ उद्धार, क्षतिपूर्ति, पुनर्स्थापनको व्यवस्था : दफा ७(३) र (४) को दुवै व्यवस्था यातना पीडितले पाउँछ कि पाउँदैन ? उपदफा ३ को सहूलियत प्राप्त गरेको व्यक्तिले उपदफा ४ मा भएको सुविधा पाउने कि नपाउने ? यसको निर्धारण कसरी हुन्छ ? कतिपय पीडितले दुवै सुविधाहरू पाउने हुनसक्छ । उपदफा ३ अनुसार पीडकबाट भराइने जरिवानाको ५०% रकम पीडितलाई दिइने व्यवस्था गरिनुपर्छ । प्रजिअले कुन कोषबाट क्षतिपूर्ति दिने स्पष्ट हुनुपर्छ । पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराउने प्रावधान राखिनुपर्छ । पीडकबाट भराएको क्षतिपूर्ति पर्याप्त नभएमा बाँकी क्षतिपूर्ति सरकारले व्यहोर्नुपर्छ ।

दफा ८ क्षतिपूर्ति कोष : क्षतिपूर्ति कोषको सञ्चालन प्रक्रिया कसरी व्यवस्थित गर्ने ? स्पष्ट हुनुपर्छ । क्षतिपूर्ति कोषमा रहने सदस्य र संयोजक को हुन स्पष्ट हुनुपर्छ । पीडकबाट भराएको रकम कोषको स्रोत हुनेछ भन्ने थप्नुपर्छ ।

दफा ९ उद्धार, क्षतिपूर्ति र पुनर्स्थापन सम्बन्धी सहयोगको निर्धारण : अड्डा अदालतबाट क्षतिपूर्ति ठहर्ने निर्णय गरेपछि क्षतिपूर्ति प्राप्तिको लागि पुनः निवेदन दिएर प्रक्रिया शुरु गर्दा पीडितले अझ पीडित हुनुपर्ने स्थिति आउँछ । अदालतले फैसला गर्दा नै तोकिएको क्षतिपूर्तिको रकम सम्बन्धित पीडितलाई तुरुन्त दिनु भनी अदालतले क्षतिपूर्ति कोषलाई फैसलासँगै आदेश दिने प्रावधान पनि राखिनुपर्छ । दफा ९(१) अनुसार उद्धार सम्बन्धी सहयोगको रकम निर्धारण गरेर जिल्ला अधिकारीलाई लेखी पठाएको हकमा तुरुन्त जिल्ला अधिकारीले रकम उपलब्ध गराउन सक्ने अवस्था निश्चित गरिनुपर्छ । अथवा गृहमन्त्रालयअन्तर्गत अन्तरिम राहत कोषको व्यवस्था हुनुपर्छ । यस्तो रकमको नेपाल सरकारले तुरुन्त जिल्ला प्रशासन कार्यलयलाई शोधभर्ना गर्ने व्यवस्था मिलाउन सकियो भने बढी व्यवहारिक हुनेछ ।

दफा ११ कसुर निरुपणको कारवाहीले क्षतिपूर्तिलाई असर नगर्ने : यो प्रावधान अस्पष्ट जस्तो देखिन्छ । यसमा पीडितले मात्र पुनरावेदन गर्न पाउने प्रावधान रहेको छ । तर, पीडकले पुनरावेदन गर्न पाउने नपाउने भन्ने स्पष्ट छैन । कसुर निरुपणसँगसँगै एकपटक क्षतिपूर्ति प्राप्त गरिसकेको व्यक्तिले पुनः पुनरावेदनमार्फत क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न सक्छ भन्ने आशय यस दफाको देखिन्छ । यसले दोहोरो खतरा निम्त्याउन सक्ने सम्भावना छ ।

दफा १२ प्रमाणको भार : प्रमाणको भारको प्रावधान अन्तरिम संविधान र आईसीसीपीआरको प्रतिकूल देखिन्छ । प्रभावकारी अनुसन्धानलाई जोड दिनुपर्छ । प्रमाणको भार पीडकमा रहँदा यो अन्तरिम संविधान र आईसीसीपीआरको विपरित हुन्छ ।

दफा १३ नेपाल सरकार वादी हुने : दफा १३ लाई यसरी अभिव्यक्त गरे पर्याप्त हुनेछ 'यो ऐन अन्तर्गतको मुद्दा सरकारवादी फौजदारी मुद्दा भइ चल्नेछ' । दफा ५(१०) र दफा १३ लाई समायोजन गर्न सकिने राम्रो हुनेछ । राष्ट्रिय मानव अधिकारलाई अनुसन्धान र सिफारिसमात्र होइन मुद्दा दायर गर्ने वा अभियोजन गर्ने अधिकार दिइनुपर्छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ को अनुसूची १ मा यातनाको मुद्दालाई नपार्दा व्यवहारिक हुन्छ कि । यसमा विचार गरिनुपर्छ ।

दफा १४ प्रतिपूरणसम्बन्धी थप व्यवस्था : पीडकको कम्तिमा आधा सम्पत्ति पीडितलाई उपलब्ध गराइनुपर्छ । तर, दफा १४(२) को कसुरदारको हकको जायजथा अंश वा हिस्सा पीडितका नाममा हक भोग सार्ने वा निस्सा उपलब्ध गराउने कति व्यवहारिक हुन सक्छ ? अधिकांश पीडकहरूले आफ्नो नाममा सम्पत्ति नराख्न पनि सक्छन् । यस्तो अवस्थामा के गर्ने ?

दफा १५ स्वतः निलम्बन हुने : सहभागीहरूको सहमती रह्यो ।

दफा १६ हदम्याद: यातना अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले परिभाषित गरेको गम्भीर अपराध हो । यस्ता अपराधमा हदम्याद खुल्ला राखिनुपर्छ । विधानतः हदम्याद लागू नहुने व्यवस्था गरिनुपर्छ । र, प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई हटाएमा फरक पर्दैन । यस दफामा राज्यको पनि दायित्व देखिने प्रावधान कतै राख्न सकिने राम्रो हुनेछ ।

दफा १७ यातनाको निषेधलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने : पाठ्यक्रममा समावेश गर्दा अव्यवहारिक हुन्छ कि ? बरु यसलाई मानव अधिकार सम्बन्धी पाठ्यक्रममा समावेश गरेमा उपयुक्त हुन्छ ।

दफा १८ नियम बनाउन सकिने : कति के कुरामा नियम बनाउने भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनुपर्छ । सबै कुरामा नियम बन्न सक्दैन ।

दफा १९ खारेजी : सहभागीहरूको सहमती रह्यो ।

बहिर्क्षेत्रीय प्रयोग : नेपालमा प्रक्रिएका मानिसलाई यदि विदेशमा सुपुर्दगी गर्दा त्यहाँ यातना हुन्छ भने त्यस्तो अवस्था सुपुर्दगी नगरिने प्रावधान पनि यस ऐनमा समावेश गर्नुपर्छ । यातनामा बहिर्क्षेत्रीय अधिकार हुनुपर्छ ।

साक्षी र उजुरकर्ताको संरक्षण : साक्षी र उजुरकर्ताको संरक्षणको प्रावधान राखिनुपर्छ ।

मानवताविरुद्ध तथा युद्ध अपराध हुने : यातना व्यापक र व्यवस्थित रूपमा गरिने भएकोले यसलाई युद्ध अपराधको रूपमा लिइनुपर्छ ।

हिरासतमा राख्नुपर्ने : अनुसन्धानका क्रममा निलम्बन गरेर मात्र पुग्दैन । पीडकलाई हिरासतमै राख्ने प्रावधान राख्नुपर्छ ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ : कार्यक्रमका वक्ताहरूको संक्षिप्त विचार वैकल्पिक मस्यौदाको आवश्यकता र नागरिक समाजको प्रयास

अधिवक्ता जमुना पौडेल, सीभिकट

२०४७ सालको संविधानले यातनालाई निषेध गरे पनि यातनाका घटना निर्मूलन भएनन् । सीभिकटले यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ ल्याउन वृहत पहल गरेको थियो । नागरिक समुदायका तर्फबाट त्यसलाई प्राइभेट बिलको रूपमा पेश गरिएको र यातना निषेध ऐनको रूपमा पास गराउन प्रयास गरिए पनि उक्त ऐन यातना क्षतिपूर्ति ऐनको रूपमा रहन गयो । यातनालाई अनुसन्धानको औजारको रूपमा प्रयोग गरिने प्रवृत्तिले यातना रोकनमा भन्दा बढाउनमा सहयोग गरिरहेको छ । ०५२ सालको सशस्त्र युद्धपछि व्यापक रूपमा यातनाका घटनाहरू भए । सीभिकटको तथ्यांकअनुसार ३०००० भन्दा बढीको उपचारगरिएको जसमा मात्र ३०० ले क्षतिपूर्तिको लागि दावी गरेका छन् । यसको सहज अर्थ यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ पूर्णतः अप्रभावकारी भइसक्यो भन्ने हो । त्यसैगरी यातना विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय समिति CAT ले यातनालाई दण्डनीय अपराध मान्न सुझाव दिएपनि त्यसो हुन सकिरहेको छैन । पीडकले उन्मुक्ति पाइरहेकोले दण्डहीनता बढिरहेको छ । यातनालाई अपराध सावित गराउने वैकल्पिक उपायको रूपमा लिने गरिएको छ । यस्तो अवस्थामा यातनालाई दण्डीत बनाउने कार्यमा सबैको प्रयास आवश्यक छ । अहिले एकातर्फ सरकारले पनि यातना सम्बन्धी ऐन सरकारले पनि ल्याउने तयारी गरिरहेका सुनिइरहेको छ भने अर्कातर्फ फोरिड लगायत मानव अधिकारवादी संघसंस्थाहरूको सहमतिमा नागरिक समाजका तर्फबाट पनि वैकल्पिक ऐनको मस्यौदा गरिएको छ । Grassroot तहबाट नै पीडितका आवाजहरूलाई समेटिएको यो वैकल्पिक मस्यौदालाई दिन सकिएमा सरकारलाई वृहत र प्रभावकारी ऐन ल्याउन सहयोग पुग्छ । यातनारहित नयाँ नेपाल निर्माण हामीहरू सबैको प्राथमिकता हो ।

प्रस्तावित मस्यौदा प्रक्रिया र फोरिडको प्रयास

अधिवक्ता वीरेन्द्रप्रसाद थपलिया, फोरिड

मानव अधिकार तथा नागरिक समुदायको साभा दस्तावेजको रूपमा फोरिडको अगुवाइमा तयार गरिएको यस वैकल्पिक मस्यौदा निर्माणको प्रारम्भमा एक प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरिएको थियो । समयक्रमसँगै विभिन्न परामर्श गोष्ठीहरू गर्दै अद्यावधिक गर्दै जाने प्रक्रिया निरन्तर गरियो । पीडितका आवाज समेट्नेको लागि क्षेत्रीय तहमा पनि परामर्श गरी त्यहाँबाट आएका सुझावलाई समावेश गरी अद्यावधिक गरियो । त्यसपछि विशेषज्ञ, स्वदेशी एवं विदेशी संस्थाबाट प्राप्त सुझावका आधारमा अद्यावधिक गरी अन्तिम रूप दिनको लागि राष्ट्रिय परामर्शमा गोष्ठीमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रस्तावित मस्यौदामाथि प्रकाश

अधिवक्ता रवीन्द्र भट्टराई

परामर्श गोष्ठीमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्दै भट्टराईले अपराधमा राजनीतिक हस्तक्षेप बढेको र अनुसन्धानकर्तामा व्यवसायिकताको अभाव रहेको बताए । अनुसन्धानकर्ता वा सार्वजनिक अधिकारीले जागिर जोगाउने र औपचारिकताको लागि मात्र कार्य गर्ने गरेको बताउँदै उनले सबै क्षेत्र र तहमा यातना निषेध गरिने कुरा निश्चित पार्नको लागि यो वैकल्पिक मस्यौदा सफल हुने विश्वास गरे । प्रचलित मापदण्डअनुसार नभइ प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राख्ने कार्य अपवादको रूपमा आएको बताउँदै यसले न्याय प्रक्रियालाई अझ सबल बनाउने भट्टराईको दावी छ । नेपालको विद्यमान कानुनी व्यवस्थाले सापेक्ष र समानुपातिक सजायमा जोड दिएको तर्फ संकेत गर्दै उनले यातनाको रोकथाम र पीडितलाई न्याय निश्चित गर्नेमा प्रस्तावित मस्यौदा केन्द्रीत रहेको बताए । कार्यविधिगत भ्रमेलो कम र छिटो छरितो न्यायको जमर्को गरिएको, हदम्याद लचिलो र व्यवहारिक बनाइएको, मस्यौदा वैज्ञानिक एवं तर्कसंगत तवरले बनाइएको, देश संघीयतामा जाने पक्का-पक्की भएपनि साविक संरचनाबाट नै न्याय दिलाउने प्रयत्न गरिएको बताउँदै भट्टराईले यस ऐनले यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ ले भन्दा समुन्नत रूपमा पीडितलाई न्याय दिने विश्वास गर्दै सरकारी विधेयकमा यस मस्यौदाको आधिकारिक प्रभाव रहोस् भन्ने अपेक्षा रहेको बताए ।

मस्यौदामाथि टिप्पणी / व्यक्त विचार

डा. त्रिलोचन उप्रेती, सचिव, कानुन न्याय तथा संविधान सभा व्यवस्था मन्त्रालय

परिवर्तित वर्तमान अवस्थामा हामी राज्यको पुनःसंरचना र नयाँ संविधानको निर्माणमा लागि रहेका छौं । हामी संघीय राज्यमा प्रवेश पनि गर्दैछौं । विधिको शासनमा विश्वास राख्ने राज्यले पालना गर्नुपर्ने मान्यता र नेपालले गरिरहेको कार्यमा व्यापक खाडल विद्यमान छ । नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी २२ वटा दस्तावेजअनुसार हुनुपर्ने कानुनी व्यवस्था एवं अभियोजन प्रक्रिया र हाल नेपालमा विद्यमान संरचनाको बीचमा पनि व्यापक खाडल रहेको छ । फौजदारी न्याय प्रणालीले प्राथमिकता पाएको छैन । सरकार यातनालाई फौजदारी अपराध

मानी सजाय गर्न प्रतिवद्धता जनाएपनि त्यसो गर्न असक्षम भएको छ । राजनीतिक परिवर्तन, शासन सञ्चालन गर्ने तरिकामा भएको परिवर्तन र राज्य पुनःसंरचनाको गतिमा गडरहेको सन्दर्भमा गृह प्रशासनमा पनि व्यापक सुधारको आवश्यकता छ । मानव अधिकार, विधिको शासन र फौजदारी न्याय प्रणालीमा रहेको खाडल नहटेमा कानूनमात्र पर्याप्त हुँदैन । सरकारबाट पनि यातना सम्बन्धी ऐनको सरकारी मस्यौदा कार्य भइरहेको छ । यस मस्यौदाले सरकारी विधेयकलाई सहयोग गर्नेछ । १ वर्ष भित्रमा कानून बनाउन तयारी भइरहेको छ । मुलुक अब आर्थिक क्रान्तितिर जाँदैछ । त्यसैगरी अभियोजन प्रणालीमा व्यापक सुधार गर्नुपर्ने बेला आएको छ । प्रस्तावित ऐनमा विचार, दर्शन राम्रोसँग आएको छ । यसैअनुसार यातनालाई अपराधीकरण गर्न आमूल परिवर्तनको आवश्यकता पनि छ । यस मस्यौदाले सरकारी मस्यौदालाई निश्चय नै सहयोग गर्नेछ । हाल सरकारी पक्षबाट दण्डविधान, फौजदारी दण्डविधान, वैदेशिक लगानी, प्रविधि स्थानान्तरण र ब्राणिज्य संहिता ल्याउने तयारी भइरहेको छ । १ वर्षभित्रमा यी सबै कानूनहरु आउलान भन्ने ठानिएको छ ।

केशव बास्तोला, उप-सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय

कानून मस्यौदामा निश्चित नियम पालना गर्नुपर्छ । यस मस्यौदाको नाम यातना (सजाय र कसुर) ऐन राख्नुपर्छ । यातनाको अनुसन्धान सरकारी वकिल वा मानव अधिकार आयोग कसबाट हुने भन्नेमा स्पष्ट हुनुपर्छ । मानव अधिकार आयोगका आफ्नै संवैधानिक प्रावधान भएकोले त्यो अधिकारक्षेत्र बाहिर गइ फौजदारी अपराधमा अनुसन्धान गर्न मिल्छ वा मिल्दैन त्यस्तै सरकारी वकीललाई सशक्त बनाउने कार्य पनि प्रभावकारी हुन्छ वा हुँदैन भन्नेमा व्यापक बहस हुनुपर्छ । यो भन्दा यातना घटनामा अनुसन्धान गर्ने एक छुट्टै निकायको स्थापना गर्ने प्रक्रियामा जानुपर्छ । बेपत्तालाई अपराधको दायरामा ल्याउने ऐन बन्ने प्रक्रियामा छ । यो मस्यौदाको दफा ४ र ५ लाई मिलाइ पुनःलेखन गरिनुपर्छ । त्यस्तै दण्डसजायको व्यवस्था थप ५ वर्षपनि प्रचलित मान्यताभन्दा माथि भएकोले कसरी मिलाउने भन्नेमा बहस गर्नुपर्छ । हदम्याद धेरै हुँदा घटना भुल्ने हुनाले जितिसक्दो चाँडो अदालतमा जाने गरी हदम्याद कम राख्नुपर्छ । प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राख्ने विचार गर्नुपर्ने र वादीले पनि केही लैजान पाउने व्यवस्था गरिनुपर्छ । यातनालाई पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्ने कार्य अव्यवहारिक हुन्छ । परपीडकलाई निलम्बन गर्ने र हिरासतमा लिइ कारवाही गर्नुपर्छ । पीडित र उजुरीकर्ताको संरक्षण यस मस्यौदामा समावेश भएको छैन । यातनापूर्वक प्रमाण संकलन गरिएमा त्यस्तो प्रमाण प्रभावहीन हुने कुरा ऐनमा राख्नुपर्छ । कसैले कुनै किसिमको यातना नदिने कुरा राख्नुपर्छ ।

यज्ञमूर्ति वज्जाडे, पूर्व महान्यायाधीवक्ता

ऐन बनाउँदा हाम्रो क्षमताअनुसार कार्यान्वयन हुनेगरी राख्नुपर्छ । यस ऐनको दफा ५ र दफा ७(५) मा उजुरीको प्रावधान बाभिएको छ । उजुरी कहाँ र कसरी गर्ने ? भन्ने प्रस्ट हुनुपर्छ । सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दा र खास किसिमको अपराधमा सरकारी वकीलले हेर्छ । त्यस्तै अनुसूची १ भित्रका अपराधमा पनि सरकारी वकिलले नै हेर्छ । भ्रष्टाचार अख्तियारले हेर्छ भने राजस्व, वनलगायतमा सम्बन्धित अधिकारीले हेर्ने गर्छन् । मानव अधिकार आयोगले यातनामा अनुसन्धान गर्ने भए अनुसूची १ मा रहेको भन्नु हुँदैन । साक्षी बसेकै कारण साक्षीले यातना पाउने हुनाले साक्षी संरक्षणको व्यवस्था पनि जरुरी छ । हिरासतमा रहेको व्यक्तिको मृत्यु भएमा यातनाबाट मृत्यु भएको होइन भन्ने कुरा थुनामा राख्नेले प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रावधान राख्नुपर्छ । क्षतिपूर्ति जिल्ला अदालत र प्र.जि.अ.बाट भराउने भन्ने कुरा बाभिएको छ । क्षतिपूर्ति राज्यको कोषबाट नभइ पीडकबाट दिलाउने प्रावधान राख्नुपर्छ ।

प्रा. रजितभक्त प्रधानाङ्ग

एउटा ऐनलाई प्रतिस्थापन गरी अर्को ल्याइरहेको परिप्रेक्ष्यमा यातनालाई आन्तरिक मापदण्डबाट अपराधीकरण र पीडितको अधिकारलाई ग्यारेण्टी गर्ने गरी ल्याइनुपर्छ । कानून बनाउने अधिकार निश्चित हुनुपर्छ । खुल्ला रुपमा त्यसलाई छाड्नु हुँदैन । यस ऐनको नाम यातनासम्बन्धी ऐन २०६५ भन्दा “यातना (कसुर तथा सजाय) सम्बन्धी ऐन २०६५” राख्नु राम्रो हुन्छ । प्रस्तावित मस्यौदाको प्रस्तावनालाई पुनःलेखन गर्नुपर्छ । परिभाषा खण्डमा सार्वजनिक अधिकारी, पीडित, जायजथा आदिलाई अझ स्पष्ट रुपमा परिभाषित गरिनुपर्छ । यो ऐनले preventive approach अंगीकार गरेको छ । यातनालाई अपराधीकरण गरेपछि दफा ३ मा “यातना दण्डनीय कसुर हुने” को ठाउँमा “यातना दिन नहुने” भन्ने राख्नुपर्छ । यातनालाई अपराधीकरण गरेपछि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले अनुसन्धान गर्ने कुरालाई विचार गर्नुपर्छ । यातनालाई अपराधीकरण गरेपछि सबैलाई कारवाही हुन्छ । सार्वजनिक अधिकारीको हकमा दफा ६ मा दफा ३ अनुसार गरेमा भनी स्पष्ट पारिनुपर्छ । सर्वस्वसहित जन्मकैद गरिसकेपछि थप ५ वर्षको सजाय दिन संविधातः मिल्दैन । त्यसैगरी प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने व्यवस्था फौजदारी न्याय प्रणालीको विपरित छ । यसको साटो प्रतिवादीलाई कुनै निश्चित भार दिन सकिने तर सबै दिन नसकिने गरी व्यवस्था गरिनुपर्छ । क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्दा पीडितको अधिकारलाई मध्यनजर गरिनुपर्छ । यातना निषेधलाई पाठ्यक्रममा समेटिने व्यवस्था अव्यवहारिक हुन्छ ।

कृष्ण के.सी., यातना पीडित

युद्धको देश नेपालले युद्ध र शान्तिको यात्राद्वारा विश्वलाई चकित पारेको छ । युद्धको समयमा व्यापक रुपमा यातनाका घटनाहरु भएका छन् । जसले मलाइ भैरवनाथ गणमा भुण्डाएर यातना दिएको थियो त्यसैले प्रधानमन्त्रीलाई पहिले सल्लाह दिन पुग्छ अनि म उसलाई ढोगेर कसरी प्रधानमन्त्रीलाई भेट्न जाने ? इयान मार्टिनको १ महिनाको खर्चले पीडितलाई १ महिनाको खर्च पुग्छ । त्यस्तै पीडितका सबालमा ६०१ जनाले संकल्प गरी अधि बहनुपर्छ । राज्यको सबै संयन्त्रमा आपराधिक गिरोह छ । जो पञ्च थियो त्यही काँग्रेस बन्यो, अनि एमाले र अहिले माओवादी बनिरहेको छ । सशस्त्र प्रहरी, सेना र गुप्तचरभित्र आपराधिक गिरोह छ । दरवार हत्याकाण्ड पनि त्यही गिरोहले गर्‍यो भने अन्य घटना भविष्यमा नहोलान् भन्ने अवस्था पनि छैन । अपहरण गरी मान्छे काटिएको छ, वन्दीलाई बलात्कार गर्न भनी मारिएको छ । हामीले इयान मार्टिन समक्ष ती बलात्कारी र हामीलाई भुण्ड्याउनेको नाम किटानी गरेर दिएका थियौ तर उनले पक्राउ गर्नुको साटो मलाई विदेश पठाउने षडयन्त्र मात्र गरे । सेना, प्रहरी, गुप्तचर र कर्मचारी तन्त्रमा रहेका ३०/३५ जनालाई अनिवार्य कारवाही गरिनुपर्छ र तिनीहरूलाई विदेश जान रोक्नुपर्छ । हामी वास्तविक मानव अधिकारवादी हौं भने संकल्प गरौं हस्ताक्षर गरौं र संसदबाट भविष्यमा कुनै पनि हिंसा र यातना नहुने संकल्प प्रस्ताव पारित गर्न पहल गरौं । त्यस्तै द्वन्द्वपीडितको सबालमा रंगशालमा हुन भइरहेको विशेष कार्यक्रममा पनि पीडितहरूलाई सहयोग गर्ने प्रयत्न गरौं ।

एकराज भण्डारी, संविधानसभा सदस्य (नेकपा माओवादी)

कानूनको सन्दर्भ कानुनी राज्यको स्थापना गरी गर्ने भन्नेमा जोडिएको हुन्छ । युद्ध वा आन्दोलनमा कानून तल पर्छ । त्यस्तै युद्धपूर्व कानून देखाउने मात्र थिए । यो संक्रमणकालमा पनि कानून पछि परेको छ । यातनाका घटना दुरुपयोग भएका छन् । कानून कुनै एउटै घटनालाई वा विगतलाई लिएर उत्तेजित पार्ने तरिकाले बनाउनु हुँदैन । हदम्याद, प्रमाणको भार, क्षतिपूर्ति लगायतलाई हर्नेपर्छ । यातना हो वा होइन भन्ने कुराको निक्काल र क्षतिपूर्ति न्यायधीशले निर्धारण गर्ने हो । त्यस्तै परिपूरण कसरी गर्ने ? भन्नेमा पनि बहस हुनुपर्छ । क्षतिपूर्ति राज्यको कोषबाट नभइ पीडकबाट भराउनुपर्छ । सुरक्षा निकायका तल्लो तहका व्यक्तिहरूले कहिले माथिको आदेशबाट त कहिले आफै अधिकारको दुरुपयोग गरिरहेका छन् । ऐन प्राविधिक रुपले छोटो हुनुपर्छ र अपुग कुरालाई नियमावली बनाइ अधि बहनुपर्छ ।

लक्ष्मणप्रसाद तिमिल्सेना, यातनापीडित

साभा पोशाकमा आएका सुरक्षाकर्मीले २०६२ श्रावणमा मलाइ बाहिर बोलाए । कमरेडको भनी सम्बोधन गर्दै उनीहरूले साँखु चौकी हान्न हामीसँगै गएको होइन ? किन नचिनेको जस्तो गरेको कमरेड भनी एकोहोरो भनिरहे । अन्त्यमा मेरी श्रीमतीको पछ्यौराले अनुहार छोपी मलाइ लगेर गए । अपहरणपश्चात कमरेडको नाममा मरणोशान्न हुनेगरी कुटपिट गरे । अपहरणको केही दिनपछि सिंहनाथ गण भक्तपुरबाट मुक्त गरे । त्यसपछिका दिनहरू पीडामा वितिरहेका छन् । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा २०६४ मा उजुरी दिएपनि आयोगले अभैसम्म त्यहाँ निरीक्षण पनि गरेको छैन । देशको सुरक्षा गर्ने भन्ने सेना र प्रहरीले साभा पोशाकमा गइ ज्याला मजदुरी गरी खाने मजदुरलाई पीडादायी जीवन विताउन बाध्य पारी ठूलो गल्ती गरेका छन् ।

मा. न्यायाधीश, काशीराज दाहाल, विशेष अदालत

यातनाविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय समिति र कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीको आचारसंहितालाई आधारको रुपमा लिइ ऐनलाई अधि बढाउनुपर्छ । परम्परागत कानून बनाउने प्रचलनबाट अधि बहनुपर्छ । फिलिपिन्समा “यातना गम्भीर अपराध” को रुपमा परिभाषित गरिएपछि ज्यान मार्ने अपराधसह यातनाका घटनामा पनि सजाय हुने र त्यसले मानव अधिकार रक्षामा कोसे ढुंगाको काम गरेको अनुभवका आधारमा यो प्रस्तावित मस्यौदालाई पनि परिमार्जन गरिनुपर्छ । पारिवारिक हिंसालगायतका कुरालाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार परिभाषित गर्नुपर्छ । सरकारवादी हुने तर अनुसूचीमा नपरेकोमा फरक रुपमा अधि बढ्न सकिन्छ । अनुसन्धानको लागि संयुक्त समिति बनाउनुपर्छ । मानव अधिकार आयोगलाई अनुसन्धान गर्ने अधिकार छ कि छैन ? क्षतिपूर्तिलाई २ तहमा विभाजन गरी एउटा सीमा तोकिनुपर्छ । निश्चित तहसम्म पीडकले र बाँकी राज्यले भन्ने व्यवस्था हुनुपर्छ । क्षतिपूर्ति कोषको सञ्चालन प्रक्रियालाई कसरी व्यवस्थित गर्ने ? प्रमाणको भारलाई पनि वर्गीकरण गरिनुपर्छ ।

प्रा. कपील श्रेष्ठ

देश वर्तमान अवस्थामा आइपुग्दा पनि मानव अधिकार उल्लंघनका घटनामा कुनै कमी आएको छैन । बालकुमारीमा प्रदीप खण्डको यातनापश्चात् भएको मृत्युले सुरक्षा निकायमा सभ्यताको रंग भिज्न नसकेको

पाइन्छ । यातना मानव अधिकार उल्लंघनको जननी हो । यातनामा शुन्य सहिष्णुता नेपाली समाजको मुख्य चाहना हो । गैरराज्य पक्षबाट गरिएको/दिइएका यातनाका घटनालाई पनि यसमा समावेश गर्नुपर्छ । अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत, यातनाविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय समितिलगायतका मान्यताहरूलाई समावेश गरी यो मस्यौदालाई प्रगतिशील बनाउनुपर्छ ताकि यसबाट नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य र मान्यता बढोस् । छिमेकीलाई खुशी बनाउन अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताविपरित कहिले उत्तरतर्फ त कहिले दक्षिणतर्फ सुपुर्दगी गरिने कार्यलाई रोक लगाउने प्रावधान पनि यस ऐनमा समावेश गर्नुपर्छ । दफा ५ मा चिकित्सकको रिपोर्ट गल्ती भएमा उसलाई के गर्ने ? भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिनुपर्छ । पीडकका पनि निश्चित अधिकार हुन्छन् । पीडकका अधिकारलाई पनि यस मस्यौदामा समेटिनुपर्छ ।

चरण प्रसाई, संयोजक, मानव अधिकार संयुक्त मञ्च

मानव अधिकार समुदायको साभ्ना दस्तावेजको रूपमा मस्यौदा गरिए पनि यस मस्यौदाले मानव अधिकारका मुद्दालाई सम्बोधन गर्न नसक्नु दुःखद घटना हो । मस्यौदा तयार गर्दा मानव अधिकारको संवेदनशील कोणबाट हेर्नुपर्छ । हिजो प्रहरीले ज्यादती गरेको थियो तर उनीहरूलाई यातना हुने किसिमले आज जानु हुँदैन । पीडकको सर्वस्व हरण हुँदा परिवारको पनि सर्वस्व हरण हुने भएकोले परिवारमा आर्थिक समस्या आउने, बालबालिकाको भविष्य विग्रने हुनाले त्यसमा पनि ध्यान दिइनुपर्छ । एकजनालाई न्याय दिँदा अर्कोमाथि अन्याय हुने परिपाटीको अन्त्य गरिनुपर्छ ।

प्रदीप पोखरेल, हुडेप, नेपाल

यातनाविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्रले माथिको आदेश भनेर जवाफदेहीताबाट पन्छिन नमिल्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यसैले यस ऐनमा माथिको आदेश भनी पन्छिन नमिल्ने प्रावधान राख्नुपर्छ । प्रमाण जुटाउन अधिकारीले गर्ने गलत कार्यलाई न्यायिक प्रक्रियामा ल्याउनुपर्छ । त्यस्तै निर्दोष व्यक्तिले सजाय भोग्न नपरोस् भनी सचेत हुनुपर्छ । क्षतिपूर्ति रकमको तल्लो सीमा राख्नुपर्छ तर माथिल्लो सीमा राख्नु अनुपयुक्त हुन्छ । सार्वजनिक अधिकारीले यातना दिएमा निश्चित हदसम्मको यातनामा उसलाई बहालमा राखेर र निश्चित हदपछि निलम्बनपश्चात् कारवाही गर्ने र क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।

हरिबहादुर कार्की, अजर नेपाल

नेपालमा जन्मकैदको सजायका लागि २० वर्षको अभ्यास छ । र सर्वस्वमा साढे १ वर्ष थप्न सकिन्छ । त्यसैले बढीमा २१.५ वर्ष मात्र सजाय हुनसक्छ । त्यसमा पनि जेलरबाट ५०% कटौती हुन्छ । यो सजायभन्दा बढी सजाय गर्न सकिदैन । बरु ५०% छुटकारा नहुने ९ वटा अपराधको सूचीमा यातनालाई पनि समावेश गरी जान्न सकिन्छ । ऐन सकेसम्म स्पष्ट र बुझिने हुनुपर्छ । नयाँ मोडेलमा ऐन आउनु उपयुक्त छ । सर्वस्वहरण गर्दा परिवारका सदस्यमा पनि बाडिने भएकोले पीडकको भागको मात्र हरण गरिनुपर्छ ।

कृष्ण देवकोटा, अधिवक्ता

ज्यानसम्बन्धी महलमा थप ५ वर्ष सजाय हचुवाको आधारमा मात्र भयो । अपराधीहरू भवितव्य भनेर उम्कन सक्ने अवस्था आउँछ । जुताको तुनामा भुण्डिएर गरिएको आत्महत्याजस्ता कुरामा पनि ऐनले ध्यान दिनुपर्छ ।

पूण्य खतिवडा, अधिवक्ता

ऐन नयाँ तरिकाले ल्याउन पनि केही सैद्धान्तिक आधार चाहिन्छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको भूमिका परिमार्जित तरिकाले जानुपर्छ । दफा ५ मा वैकल्पिकको व्यवस्था गरिनाले हाम्रो आफ्नै धारणा स्पष्ट भएन । वैकल्पिक प्रावधान राखेर कसरी आफ्नो धारणा दिन सकिन्छ । यसमा विचार गर्नुपर्छ । सजायसम्बन्धी व्यवस्था स्पष्टरूपमा आउनुपर्छ । यातनाका घटनामा माफी दिन नपाउने प्रावधान राख्नु जरुरी छ । क्षतिपूर्तिलाई अध्ययन/अनुसन्धानको आधारमा तयार गरिनुपर्छ । कैद वा मौद्रिक क्षतिपूर्ति कुनमा जोड दिने स्पष्ट हुनुपर्छ । परपीडक पैसाविहीन भएको अवस्थामा कसरी क्षतिपूर्ति भराउने ? पीडकबाट भराउन नसक्ने अवस्था आएका राज्यको कोषबाट भराउने व्यवस्था गरिनुपर्छ । अदालतले आदेश मात्र दिने भएकोले क्षतिपूर्तिको रकम सरकारले दिने व्यवस्था गरिनुपर्छ । क्षतिपूर्ति कोषमा राखिएका व्यक्तिहरू कुन आधारमा ल्याइयो ? स्पष्ट हुनुपर्छ ।

जोन / राजु चापागाउँ, ओएचसीएचआर

प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राख्ने व्यवस्था आईसीसीपीआर एवं अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड विपरित हुन्छ । यातना गम्भीर मानव अधिकार उल्लंघनको घटना भएकोले यसमा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप कुनै प्रकारको

हदम्याद राखिनु हुँदैन । प्रभावकारी अनुसन्धान संयन्त्रको विकास गरिनुपर्छ । यातनाको प्रयोगबाट गरिएको अनुसन्धान र कसुर निष्प्रभावी हुने व्यवस्था गरिनु आवश्यक छ । नेपालमा पक्रिएका मानिसलाई यदि विदेशमा सुपुर्दगी गर्दा त्यहाँ यातना हुन्छ भने त्यस्तो अवस्था सुपुर्दगी नगरिने प्रावधान पनि यस ऐनमा समावेश गर्नुपर्छ । यातनामा बहिर्क्षेत्रीय अधिकार हुनुपर्छ । साक्षीको संरक्षणको पूर्ण प्रत्याभूति गरिनुपर्छ । यदि यातना व्यापक रूपमा गरिएको छ भने त्यसलाई युद्धअपराधको रूपमा परिभाषित गरिनुपर्छ । नागरिक समाजबाट आएकोले यसलाई विस्तृत र व्यापक बनाउनुपर्छ ।

भीमप्रसाद ओली, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

दफा ६(१)(च) मा दफा ५ को उपदफा १४ अनुसार भनिएको तर ५(१४) नै नरहेकोले सुधारनुपर्छ । त्यस्तै दफा ६(२) मा उपदफा (१) नभइ दफा (१) हुनुपर्छ । दफा ६(३) मा सार्वजनिक अधिकारी बाहेकको परिभाषा हुनुपर्छ । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई अनुसन्धान गर्न दिएमा आयोगको भूमिका के हुने स्पष्ट पारिनुपर्छ । प्रहरीबाट गरिएका अपराधको अनुसन्धान गर्न विशेष संयन्त्र निर्माण गरिनुपर्छ । दफा ९ मा व्यवस्था भएअनुसार अनुसन्धान अधिकृतले लेखी पठाउन सक्दैन । उसले केवल सिफारिस मात्र गर्ने हो । त्यसैगरी दफा ९(२) मा कर्म खर्चमा उपचार गराउने भन्ने शब्द राख्नु अनुपयुक्त हुन्छ ।

सुबोध प्याकुरेल, अध्यक्ष, इन्सेक

नेपालमा पहिले अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजमा हस्ताक्षर गर्ने अनि घरेलु करण गर्ने प्रवृत्ति विद्यमान छ । नेपालमा फौजदारी अपराधलाई अभियोजनको प्रक्रियामा ल्याउने फौजदारी न्याय प्रणाली छैन । कर्मचारीतन्त्रले आईसीसी अनुमोदनको लागि सरकारलाई सुझाव दिएको छ तर सरकारले पालना गरिरहेको छैन । कुनै एक कानूनले मात्र सबै प्रभावक्षेत्र राख्ने पनि हुनुहुँदैन । यस मस्यौदालाई अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत, यातना विरुद्धको समिति, जेनेभा महासन्धि लगायतको प्रावधानअनुसार अधि बढाउनुपर्छ । यो प्रस्तावित मस्यौदासँगसँगै नियमावली पनि तयार गर्नुपर्छ । त्यसमा के-के समेट्ने ? भन्नेमा मस्यौदाकार र फोरिडले तदारूपता लिनुपर्छ । पीडितलाई पीडकबाट नै क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्था गरिनुपर्छ । यद्यपि पीडितको मनोवैज्ञानिक परामर्शको लागि तत्काल राहत निम्ति चाहिने रकम एउटा कोषबाट पछि शोधभर्ना हुनेगरी व्यवस्था गर्नुपर्छ । यो मस्यौदालाई निजी विधेयको रूपमा भएपनि पेश गर्ने प्रयत्न हामीहरूले गर्नुपर्छ ।

नूतन थपलिया, सभापति, फोरिड

मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्नेहरू सबै एक भएर अधि बढ्नुपर्छ । हाम्रो एकताले संघर्षलाई बलियो बनाउँछ । बन्दीको अवस्था अवलोकन गर्ने अधिकार निश्चित गरिनुपर्छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी घोषणपत्रले यातनालाई बढी मान्यता दिएको छ । विदेशमा पुऱ्याइ यातना हुन्छ भन्ने भएमा सुपुर्दगी गर्नु हुँदैन । यसको बलियो उदाहरण ताइर हुसेन भर्सेस क्यानाडा हुँदा ताइर हुसेनलाई सुपुर्दगी नगरिनु एक हो । अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूप कार्य गर्न सकेमा धेरै उपलब्धी हासिल गर्न सकिन्छ । प्राइभेट विलको रूपमा लैजाँदा धेरै समय लाग्ने भएकोले सकभर यसलाई हामीहरू सरकारी बिलकै रूपमा लैजाने प्रयास गर्नुपर्छ ।

अनुसूची २ : “यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति २०५३” “को विकल्पमा “यातनासम्बन्धी ऐन २०६५” नागरिक मसौदा किन ?

मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) द्वारा प्रस्तुत

परिचय

हामी नेपाली राज्यव्यवस्थाको पुनःसंरचना र शासकीय शैलीमा सुधार र मानवीकरणको घडीबाट गुज्रदै छौं । हाम्रो निकटको विगत सशस्त्र द्वन्द्व, दण्डहीनता, यातना र बर्बर व्यवहारका आला घाउहरू, बेपत्ता र हत्याका कठोर पीडाले युक्त छ । यी मानवअधिकार तथा मानवीय कानूनको उपहासयुक्त घटनाका सिकार भएका अनन्त पीडितहरू नयाँ ढाँचाको राज्यबाट राहत र आसुपुछाउनीको अपेक्षामा छन् । आमनेपालीमा विगतमा भैं यातनाजन्य व्यवहारले मुलुकमा अब कहिल्यै मौका नपाऊन्, मानवअधिकारको हनन गर्ने र यातना दिनेहरू न्यायका कठघरामा उभ्याइऊन् र यातनाका सिकार भएका पीडितहरूले न्याय र आसुपुछाउनी पाऊन् भन्ने भावना जागृत र भरिभराउ भएको छ ।

यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ ले समयको मागलाई सम्बोधन गर्न सकेन । यसले यातनालाई फौजदारी कसुर कायम गर्न सकेन र यातना दिनेको मनोबललाई निस्तेज पार्न सकेन । परिणामस्वरूप यातनाले नेपालमा निरन्तरता पाइरह्यो । यसैले जनआन्दोलन २०६२-६३ ले यातनालाई फौजदारी कसुर मान्नुपर्ने जननिर्देश व्यक्त गर्‍यो । परिणामस्वरूप नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले यातनालाई दण्डनीय कसुर बनाउने वैधानिक चाँजो गर्‍यो । यातनासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको पक्षराष्ट्र र अन्तरिम संविधानको क्रियान्वयनकारी राज्यप्रणालीको खाँचोलाई सम्बोधन गर्न यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ यसै अपर्याप्त बन्न पुगेको छ ।

अन्तरिम संविधान जारी हुनासाथ यसले गरेको व्यवस्थालाई क्रियान्वित गराउन यातनासम्बन्धी नयाँ कानून ल्याइनुपर्ने हो । मुलुकको प्राथमिकता संविधानसभाको निर्वाचन र राजतन्त्रको विदाइतर्फ गएकाले त्यो काम अझ हुन बाँकी रहेको छ । अहिले संविधानलेखन र कानूनहरूको निर्माणका लागि आवश्यक व्यवस्थापकीय पूर्वाधार तयार भएका छन् । अब सरकार र व्यवस्थापिका दुवैले भावी संविधानले समेट्ने विषय र तिनको मूर्तताका लागि आवश्यक कानूनको तर्जुमामा लाग्न ढिलाइ गर्नु हुँदैन ।

राज्यले गरेका यातना र दण्डहीनताविरुद्धका सोचहरूलाई क्रियात्मक रूप दिन यिनका विरुद्धको कानुनी संयन्त्र सुनिश्चित हुनुपर्छ । त्यसका लागि नागरिक समाजको आवाजलाई ध्यानमा राखिनु र नागरिक समाजसँग हातमा हात मिलाई सरकार अगाडि बढ्नुपर्छ । मानवअधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड)ले नागरिक समाजका अन्य सङ्घसंस्थासँगको सहकार्यमा दण्डहीनता र यातनाविरुद्धको अभियानलाई दीर्घकालीन रणनीतिका साथ अगाडि बढाउँदै आएको छ । फोरिड एकातिर दण्डहीनता र यातनाबारे आमसमुदायमा सचेतता र सजगताको सिर्जना गर्न चाहन्छ, भने अर्कातिर दण्डहीनता र यातनालाई फौजदारी अपराधीकरण गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीलाई नेपालको कानुनी प्रणालीमा अङ्गीकार गराउन चाहन्छ । यसो गर्नुको मूल अभिप्रायः आगामी दिनमा कुनै पनि पुस्ताले यातनाको त्रासदी नेपाली भूमिमा बेहोर्नु नपरोस् र यसको सबल रोकथाम हुन सकोस् भन्ने हो ।

यी दुई धरातलहरूलाई विचार गरेर नागरिक समाजका अन्य संस्थाहरूसँगको साभेदारीमा फोरिडले नेपालमा यातनालाई निषिद्ध गर्नका लागि चाहिने कानूनको नागरिक समाज संस्करण तयार पार्ने प्रक्रिया चलायो । यातनाको निषेधका लागि राम्रो कानून निर्माण गर्न सरकारलाई सहयोग पुगोस् भनेर यो प्रक्रिया सुरु भयो । यसका लागि अनुभवी कानूनव्यवसायीबाट प्रारम्भिक मसौदा तयार भयो । मसौदा अनेक चरणमा यातनापीडित, कानूनविद्, मानवअधिकारकर्मी, सुरक्षाअधिकारी कानूनक्षेत्रका सरकारी अधिकारी, न्यायकर्मी, प्राज्ञिक वर्ग र यो विषयसँग सरोकार रहेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय विज्ञ र संस्थाहरूबीच छलफल र परिमार्जनको विषय बन्यो । धेरैको साझा दृष्टिकोणका आधारमा **यातनासम्बन्धी विधेयक २०६५** का रूपमा यो नागरिक मसौदा तयार पारिएको हो ।

पृष्ठभूमि

नेपाल विक्रम संवत् २०४७ सालदेखि औपचारिक रूपमा यातनाविरोधी राज्य रहँदै आएको छ । २०४६ सालको जनआन्दोलनले आधारभूत मानवअधिकारसहितको राजनीतिक स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गर्न निर्देश गरेको थियो । यसैअनुरूप यातना र अन्य बर्बर व्यवहारलाई राजकीय सत्ता वा निहित राजनीतिक स्वार्थ र अपराधअनुसन्धानलगायतका प्रसङ्गमा निषेधित हुने मान्यता स्वीकार गरियो । यही आधारमा त्यसबेलाको संविधानले फौजदारी न्यायसम्बन्धी हकको रूपमा यातनाको निषेधलाई स्वीकार गरेको थियो ।

राजनीतिक स्वतन्त्रताले युक्त नेपालले त्यसै बेला विश्वसमुदायसमक्ष खुला परिवेशमा सङ्घटकाल वा यस्तै कुनै विशेष परिस्थितिको बहनामा समेत यातनाको अवलम्बन नगरिने प्रतिबद्धता जनायो । यातनालाई गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी कसुर मान्ने प्रतिज्ञासहितको यातनाविरुद्धको महासन्धिलाई नेपालले पनि अङ्गीकार गर्‍यो ।

वितेका पन्ध्र वर्षमा यी सरकारी वचनबद्धताहरू यथार्थमा जस्ताको तस्तो साकार भएनन् । प्रहरी हिरासतमा दिइने गरेको यातनालाई सेनाको ब्यारेकसम्म विस्तार गर्ने काम भयो । भुटानी सुरक्षाकर्मीले लोत्साम्पाहरूलाई यातना दिँदा अपनाउने गरेका बेल्ना पेल्नेजस्ता यातनाका तरिकाहरू नेपाली सुरक्षाकर्मीले सिके र प्रयोगमा ल्याए । मुलुक सशस्त्र द्वन्द्वमा फसेको समयमा राज्य र गैरराज्यपक्षबाट यातना र क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक सजाय र व्यवहारलाई द्वन्द्वको रणनीतिक कौशलका रूपमा प्रयोग गरियो । जनताका लागि सुरक्षा र निर्भयका सादर हुनुपर्ने राज्यका सुरक्षाकर्मी र विद्रोही लडाकूहरू यातना र बर्बरताका स्रोत हुन पुगे ।

परिप्रेक्ष्य

नेपालको राज्यशासन पुरानो परिपाटीको परित्याग र नयाँ परिपाटीको स्थापनाको दोसाँधमा छ । शासन परिपाटीको फेरबदलको सन्दर्भमा मानवअधिकार र न्यायका प्रश्न नै शिखर प्रश्न हुन्छन् र बनाइनु पनि पर्दछ । दण्डहीनताको पीरो विगतको अपसंस्कृतिले निरन्तरता पाउनु हुँदैन भन्ने कुरा यस सन्दर्भमा महत्त्वपूर्ण हो भने भविष्यमा मानवअधिकारको हनन र ज्यादाती हुँदैन भन्ने कुरालाई निश्चितता प्रदान गर्नु त्योभन्दा महत्त्वपूर्ण विषय हो ।

भविष्यमा मानवअधिकारको हनन हुने अवस्था नआओस् भन्ने हो भने मानवअधिकारको हनन स्पष्ट फौजदारी अपराध किटान हुन जरूरी छ । हननकर्तालाई दण्डको भार बेहोराएर मात्र मानवअधिकार हननलाई निरुत्साहित गर्न सकिन्छ । यसैले सत्ता हत्याउने चुनावी दाउपेच वा टिकाउने बाँडफाडभन्दा मानवअधिकारसम्बन्धी भविष्यदर्शी स्पष्ट, प्रभावकारी र कार्यान्वयनको निश्चितता रहेका कानून अहिले प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने विषय हुन् ।

यातनालाई सबै मानवअधिकारको उल्लङ्घनको माऊ मनिन्छ । एसियाली मानवअधिकार आयोगले सन् २००० नोभेम्बरमा थाइल्यान्डको बैङ्ककमा सम्पन्न गरेको यातनासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धिसम्बन्धी दोस्रो कार्यशालाका सहभागीहरूले “ सबै मानवअधिकार, चाहे ती नागरिक तथा राजनीतिक हुन् वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक जे हुन्, तिनको उल्लङ्घन यातना र अपमानजनक व्यवहार वा सजायको प्रयोगबाटै प्रारम्भ हुन्छ ” (सेतुङ्गा र चिजम्यान २००१ : ७) भनेका छन् । यातना मानवअधिकारका धेरै सरोकारमध्येको एक मूल सरोकारको विषय हो ।

कुनै पनि मानवअधिकारको संरक्षणलाई बढावा दिन चाहने हो भने यातना र अपमानजनक व्यवहारको रोकथाम गर्न सक्ने पर्छ । यातनाको रोकथामको उचित वातावरण बनाउन राज्ययन्त्र र समाज तयार हुनुपर्छ । आवश्यक कानुनी उपकरण र उपचारहरू ठीक ठाउँमा हुनुपर्छ । राज्य र समाजसँग ठोस सोच, लक्ष्य र कार्यक्रम हुनुपर्छ ।

यातना विरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको मर्म र निर्दिष्ट मापदण्ड

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमार्फत विश्वसमुदायले यातनाको निषिद्धताको प्रवर्द्धन गर्ने कुरालाई जोड दिएका छन् । यातनालाई निषेध गर्ने र स्वच्छ व्यवहारलाई प्रत्याभूत गर्ने उपायको खोजी र व्यवस्था गर्ने क्रममा धेरै अन्तर्राष्ट्रिय अध्यालेखहरू जारी गरी प्रभावमा ल्याइएका छन् । शारीरिक सजायको निषेधबाट यो क्रम अगाडि बढाइँदै ल्याइएको देखिन्छ ।

अनेक अन्तर्राष्ट्रिय कानूनका आलेखहरूले यातनाको निषिद्धता, रोकथाम र यातनापीडितको न्यायको निश्चितता तथा प्रपीडकलाई न्यायसमक्ष उभ्याउने विषयमा अनेक प्रावधान निश्चित गरेका छन् । मानवअधिकारको घोषणापत्र, बन्दीप्रति गर्नुपर्ने व्यवहारको न्यूनतम मापदण्डको नियमावली, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध, यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायबाट सबै व्यक्तिको संरक्षणसम्बन्धी घोषणापत्र, यातनासम्बन्धी महासन्धि, जुनसुकै स्वरूपको थुनछेक वा कैदसजायान्तर्गतका सबै व्यक्तिको संरक्षणसम्बन्धी सिद्धान्तसङ्ग्रह, अपराध र अख्तियारदुरुपयोग पीडितका लागि न्यायसम्बन्धी आधारभूत सिद्धान्तको घोषणापत्र र अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको विधान प्रमुख छन् । यी अध्यालेखहरूले मूलभूत रूपमा विश्वसमुदायको यातनाविरुद्ध निम्न मर्म र निर्दिष्ट मापदण्ड घोषित गरेका छन् :

- यातनालाई राष्ट्रिय तहमा गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अपराध मान्ने र यसको प्रकृति र मात्राको समानुपाती उचित दण्डभार निश्चित पार्ने;
- यातनाको चलनलाई समाप्त पार्न आवश्यक पर्ने व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक तथा कानुनी व्यवस्था गर्ने;
- यातना दिने आरोपित प्रपीडकलाई हिरासतमा लिएर वा अन्य कानुनी प्रक्रियामा राखी कारबाई चलाउने;
- यातनाको निषिद्धता निश्चित गर्न पारस्परिक सहयोग आदानप्रदान गर्ने;
- यातनाको निषेधलाई विभिन्न शैक्षिक स्तरका पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने र समाजलाई दिगो तरिकाले जागृत गर्ने र सुरक्षा तथा थुनछेकसम्बन्धी जनशक्तिलाई यसबारे सचेत र प्रशिक्षित गर्ने;
- पक्राउ, थुनछेक, कैदसजायको कार्यान्वयन र व्यवस्थापनसम्बन्धी राष्ट्रिय प्रावधानहरूको नियमित पुनरालोकन गर्ने र अरू स्वच्छ व्यवहारको प्रत्याभूत गर्न तिनलाई मानवीकृत र अद्यावधिक गर्ने;
- यातनाको आरोप आउनासाथ शीघ्रतापूर्वक सक्षम अधिकारीबाट छानबिन र आवश्यकताअनुसार अभियोजनप्रक्रिया चलाउने कुरा निश्चित पार्ने;
- उजुरकर्ता र साक्षीहरूको संरक्षणको प्रभावकारी व्यवस्था गर्ने;
- पीडितलाई पूर्ण पुनःस्थापनासहितको उचित र प्रभावकारी उद्धार, राहत, प्रतिपूरण, क्षतिपूर्तिको निश्चितता प्रदान गर्ने र हकको रूपमा स्थापित गर्ने ।
- यातनाको सहाराबाट लिइने बयानलाई कानुनी कारबाईमा प्रमाणको रूपमा ग्रहण नगर्ने कुरा निश्चित पार्ने;
- यातनाबाहेक अन्य क्रूर, अमानवीय तथा अपमानजनक व्यवहार वा सजायलाई निषिद्ध गर्न आवश्यक उपाय अपनाउने; र
- यातनालाई मानवताविरुद्धको अपराधको रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अपराध मान्ने र अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी क्षेत्राधिकारको प्रयोग गर्ने ।

यातनाविरुद्ध नेपालको प्रतिबद्धता र यथार्थ धरातल

नेपालले यातना सम्बन्धी महासन्धिमा सम्मिलन गरेको १६ वर्ष र यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन बनाएको पनि १३ वर्ष पुगिसकेको छ । नेपालको यातनाविरुद्धको प्रतिबद्धताको पूरै आयुकै कुरा गर्ने हो भने त ३४ वर्ष नाघिसकेको छ । स्वीडेनले सन् १९७३ मा राष्ट्रसङ्घको महासभाको तेस्रो समितिसमक्ष यातनाविरुद्धको प्रस्ताव पेस गर्दा नेपालले समर्थन जनाएको थियो । यस हिसाबले यातनाविरुद्ध प्रतिबद्धताका दृष्टिले हेर्ने हो भने नेपाल विश्वका पहिला सात मुलुकभित्र पर्छ ।

नेपालमा क्रूर अमानवीय वा अपमानजनक सजायलाई कानुनी रूपमा २०२० सालदेखि निषेध गरिएको हो । नयाँ मुलुकी ऐनमा बेरितसँग थुन्ने महलको व्यवस्था गरेर अनुसन्धान वा अन्य कुनै रूपमा पनि यातना दिइएमा मात्रा हेरी सजाय हुने व्यवस्था भयो । बेरीतको थुनालाई फौजदारी मुद्दाको कोटीमा सम्म राखियो र बाँधछाँद, कूटपिट गर्ने वा अन्नपानीबाट वञ्चित गर्नेजस्ता कुरा गर्न हुँदैन भनेर निर्देश पनि गरियो । यसो भए पनि दफा ५ मा “मुद्दा परी कारबाईको सिलसिलामा ऐनले थुन्नुपर्ने देखी असल नियतले थुनेकोमा पछि थुन्न नहुने ठहरे पनि सम्बन्धित सरकारी कर्मचारीलाई यस महलबमोजिम सजाय हुँदैन” (काकियस, २०६१ : २००) भन्ने व्यवस्था राखियो । यही कुरा यातना दिनेका लागि अभयदानकारी बन्यो ।

यातना पाउनेहरूले यसबाट न्याय पाउन नसकिने अनुभव गर्दै आए । दुनियावादी मुद्दाका रूपमा फिराद गरी हकविहक गर्ने किसिमको यस किसिमको व्यवस्था अहिलेसम्म खास कार्यान्वयनमा आएन । यस्तो कानुनी व्यवस्थाबाट यातना दिन नहुने निर्दिष्ट भाव राखिए पनि यातना दिने सरकारी कर्मचारीलाई कानुनी बचाउ प्रदान गरिएबाट नेपालमा राजनीतिक प्रतिशोध लिन, अरू हिसाबले भेदभाव गर्न र अपराधअनुसन्धान सजिलो गरी सम्पन्न गर्न यातनाको आमप्रयोग कायम रहँदै आयो । यातना दिने क्रम जारी रह्यो । अपराधअनुसन्धानलगायतका निहुमा यातना दिन नपाइने र दिएमा सजाय हुने व्यवस्था भएन ।

यसो भए पनि यातनालाई विधिवत् निषिद्ध गर्न २०४७ सम्म हामीले कुनैपल पनि गरेका छैनौं । अनि, ‘क्षतिपूर्तिसम्बन्धी कानूनका लागि ०५३ सालसम्म कर्नुपल’ । धेरैतिरको दबावपछि संसदले ऐन बनाए पनि यातनाविरुद्धको महासन्धिको महत्वपूर्ण व्यवस्थालाई हदै बेवास्ता गरेर कानून बनाइयो । हामीसँग संविधान, कानून र महासन्धि तीनवटै कानून छन् तर पनि पीडितले उचित उपचार पाउन सकेका छैनन् ।

यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन जारी भई प्रचलनमा आए पनि नेपालमा यातना दिने परिपाटी जारी रह्यो । शासक र सुरक्षासंयन्त्रको अपराधअनुसन्धानका लागि चाहिँदो व्यवस्थापन गर्ने इच्छाशक्ति र व्यवस्थापकीय सामर्थ्यको र परम्पराभित्र सोचको अभावका कारण नेपालमा यातना दिने परिपाटीमा क्रमभङ्ग हुन सकेको छैन । विरोधी राजनीतिक समूहलाई सताउन वा शङ्कित व्यक्तिलाई अपराध गरेको करार गराई अनुसन्धानको औपचारिकता पूरा गर्ने र अभियोजनका लागि प्रमाण सङ्कलन होइन प्रमाण निर्माण गर्ने परिपाटी यातनाको प्रयोगलाई निरन्तरता दिने कारक तत्त्व हो । न्यायक्षेत्रमा उचित दृष्टिकोण र चाहिँदो संवेदनशीलताको कमीजस्ता कुराले यातनालाई स्वाभाविक मान्ने प्रवृत्ति बढाउनमा राम्रै मलजल गरेका छन् ।

यातनापीडित सरोकार केन्द्रले १९९९ देखि २००१ को अवधिमा १३३६ यातनाका घटना अभिलेख गरेको देखिन्छ (सिभिकट, २००१) । अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र इन्सेकले सोही अवधिमा १२९४ यातनाका घटना अभिलेख गरेको पाइन्छ (रामाअआ, २००३) । यसै गरी एडभोकेसी फोरमले २००१ देखि २००६ सम्ममा २२७१ यातनाका घटनाको अभिलेख गरेको छ (एएफएन्, २००६ : २) । यी तथ्याङ्क मात्रैका आधारमा पनि महासन्धिको पक्ष बनेपछि पनि नेपालमा यातना घटना उल्लेख्य रहँदै आएका छन् । जसले यातनापीडितको सङ्ख्या निकै रहेको औँल्याउँछ । यातना दिनेमाथि कारबाई भएको र पीडितले क्षतिपूर्तिलगायत न्याय पाएको घटना कमै सार्वजनिक भएका छन् ।

यातनाको समस्या सम्बोधन गर्न असफल कानुनी प्रणाली

नेपाल यातनालाई निषेध गर्ने नागरिक एवम् राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि र यातना तथा अन्य क्रूर अमानवीय अपराधका बावजुद यसलाई कार्यान्वयन गर्ने नेपालको प्रयास धेरै अपर्याप्त छ । यातनाको अन्तर्राष्ट्रिय निषेधलाई स्थानीय रूपमा नियमित कानुनी प्रावधानहरू पनि गहन छैनन् साथै तिनको कार्यान्वयन अवस्था अत्यन्त फितलो छ र स्वतन्त्र हिरासत अनुगमन तथा यातना अभियोगको स्वतन्त्र अनुसन्धानको कमी छ । यस बाहेक नेपालको प्रचलित कानूनले यातनापीडितलाई कानुनी उपचार प्राप्त गर्न साथै पीडकलाई आपराधिक कृत्यको लागि जिम्मेवार बनाउन पर्याप्त अवसर प्रदान गर्दैन ।

यातना निषेध नियमित गर्ने कानूनमा अन्तरिम संविधान र यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन मुख्य छन् । अन्तरिम संविधानले यातनालाई अपराध मानेको छ । तर, यसको अपराध मनाइ पनि सीमित छ । यसले सरकारी हिरासतमा थुनुवा केन्द्रमा दिइएको यातनालाई मात्र कसुर मान्दछ । यातनाविरुद्धको महासन्धिले भने राज्यपक्षको क्षेत्राधिकारभित्र कुनै अधिकारीले दिएको वा दिन लगाएको यातनाको घटनालाई अपराध मान्नुपर्ने दायित्व राज्यपक्षलाई बोकाएको छ । यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनका धेरैजसो प्रावधान यातनाविरुद्धको महासन्धि र अन्य अनेक अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डसँग बाभेका छन् । उदाहरणका लागि, यातना दिनेलाई कसुरदारको रूपमा नहेरिनु र यातना दिनेका तर्फबाट राज्यको प्रतिरक्षा व्यवस्था (सरकारी वकिल) क्रियाशील गराइएको छ । स्वास्थ्यजाँचसम्बन्धी व्यवस्था पूर्णाङ्क नहुनु, मुद्दाको कारबाईप्रक्रिया लम्बेतान र भ्रन्जटिलो हुनु, ठहर भएको क्षतिपूर्ति पाउनका लागि लागि छुट्टै अर्को कारबाई चलाउनुपर्ने बाध्यता राखिनु सो ऐनमा रहेका न्यायलाई प्रतिकूल पार्ने र पीडितलाई उपचार लिनमै दिक्दार बनाउने कुरा हुन् ।

निराशाजनक न्यायिक मार्ग

यातनाविरुद्धको अवधारणामा नेपालको न्यायपालिकाले पनि यसबीचमा न्यायको आशा जगाउने गरी कानूनको अर्थापन गर्न सकेको छैन । संविधानले संरक्षण गरेको क्षतिपूर्तिको अधिकार माग गर्न जाँदा २०४८ सालमा पूर्णबहादुर छत्तेलको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्ने कानून बनिनसकेकोले कानून बनेपछि क्षतिपूर्ति लागू हुने भन्ने व्याख्या गरेर विषयबाट तर्किने काम गर्‍यो ।

प्रहरी ऐनको प्रहरी कर्मचारीलाई थकान र शारीरिक पीडा पुग्ने सजाय दिने व्यवस्था संविधान तथा सन्धिसँग बाभियो भनेर परेको मुद्दामा मानवअधिकारवादी नै मानिएका न्यायाधीशबाट प्रहरी संगठनको लागि त्यो सजाय चाहिन्छ, भनेर यातनालाई आड दिने काम भयो । क्षतिपूर्तिको रकम कम भयो बढाइनुपर्छ भन्ने मुद्दामा महासन्धिको व्यवस्थाकै अनर्थ लाग्ने गरी व्याख्या आयो । यस हिसाबले नेपालको साविक न्यायपालिकाले यातनाविरुद्धको अभियानमा त्यति सहयोगी भूमिका खेल्न चाहैन । परिणामस्वरूप यातनाको विरुद्ध आवाज अदालतमा उठाउन पीडितहरू हच्किनुपर्ने अवस्था सिर्जना भयो । यसै कारणले यातना क्षतिपूर्तिको माग गर्ने लगायतका मुद्दा अदालतसमक्ष जाने कुरा अत्यन्त सीमित रह्यो ।

यातनाविरुद्धको संरक्षणसम्बन्धी कमजोरी र सुधारप्रक्षेपण

नेपालको यातनाविरुद्धको प्रतिबद्धता केही भई पो हाल्ला कि भनेर विश्वसमुदायका आखामा छारो हाल्ने किसिमले विकसित हुँदै आएको छ । साँचो अर्थमा राज्य र सुरक्षासंयन्त्रको यातनाविरुद्धको विश्वास देखावटी मात्र छ । यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको व्यवस्था र प्रस्तावित अपराधसंहितामा समाविष्ट गरिएको यातनालाई अपराध बनाउने प्रावधान शोभाका लागि देखाउन उपयुक्त साधन बनेका छन् । यातनासम्बन्धी कानुनमा दुर्बल, अपूरो र प्रभावविहीन किसिमका छन् ।

अन्तरिम संविधानबाट गरिएको यातनाउपराधको दण्डनीयताको व्यवस्थालाई मूर्त रूप दिन हालसम्म न त नयाँ कानुनको तर्जुमा हुन सकेको छ न त विद्यमान कानुनमा रहेका व्यवस्थाहरूलाई संशोधन गर्ने कुनै पहल नै भएको छ । यो स्थितिमा पुरानो कानुनी व्यवस्थाको समीक्षासाथ आवश्यक संशोधन परिमार्जन र व्यवस्था गर्नुपर्ने खाँचो टड्कारो देखिएको छ । यातनाविरुद्धको संरक्षणलाई प्रभावकारी रूपमा लागू गर्न र कानुनी प्रबन्धहरू मिलाउन नसक्नुका मुख्य कारणका रूपमा केही आधारभूत कुरा बाधाका रूपमा देखा परेका छन् । खास गरी यी बाधाहरू निम्न देखिन्छन् :

(क) दृष्टिकोणमा स्पष्टताको सङ्कट : नेपालको सरकार र सरकारी अधिकारीहरूको यातनासम्बन्धी अवधारणामा धरमर धेरै छ । सारै कम अधिकारीहरू यातनाको साहाराबिनै अपराध अनुसन्धान गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा विश्वास राख्छन् । अधिकांशले यातनालाई अपराध पत्ता लगाउने औजार मान्छन् । यातनाविरुद्धका आवाजहरूलाई काग कराउँदै गर्छ पित्त सुक्दै गर्छ का रूपमा लिने गर्छन् । यही कारणले गर्दा यातनाविरुद्धको संरक्षणलाई निश्चित पार्नमा राजनीतिक इच्छाशक्तिकोको अभाव रहन गएको छ ।

यही कुरा आमसमुदायमा पनि झल्कन्छ । परम्परागत सोचमा अपराधीलाई यातना दिनुपर्ने कुरा संस्कारजस्तै बनेको छ । सामाजिक व्यवहार र अभ्यासहरू मानवीय विवेकमा आधारित नभएर प्रतिशोधको भावनाले ग्रस्त रहने गरेका छन् । यसैले यातनाविरुद्धको संरक्षणका लागि पर्याप्त जनदबाव सिर्जना हुन र पर्न सकेको छैन ।

(ख) दण्डहीनताको परिपाटी : नेपालमा यातनाविरुद्धको संरक्षणलाई सधैं ढलपल अवस्थामा राख्ने कुरा भनेको दण्डहीनताको परिपाटी हो । मानवअधिकारको हनन गर्ने अधिकारीहरूलाई दण्डको भय छैन । सत्तापरिवर्तनहरूसँगै यातना दिने वा मानवअधिकार हनन गर्ने मानिसहरू पुरस्कृत र पदोन्नत हुने परिपाटी नेपालमा छ । सत्ताशक्तिमा रहनेले जे गरे पनि कानुन नलाग्ने भन्ने सोचका कारण सुरक्षाक्षेत्रमा स्वेच्छाचारिता बढ्दो छ । यसले यातनाविरुद्धको संरक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनमा स्वभावतः बाधा गरेको छ ।

(ग) पीडितमाथिको उपेक्षा : प्रथमतः राज्यले पीडित साक्षीलाई सुरक्षा प्रदान गर्दैन जसलाई पीडितले भविष्यमा सांघातिक क्षति पुऱ्याउने धम्की दिइरहेको हुन्छ । दोस्रो, पीडितलाई कानुनी उपचारको बारेमा जानकारी नभएको हुन सक्छ । साथै भौगोलिक विकटताले गर्दा कानुनव्यवसायीसँग परामर्श लिने र आफ्नो दावी प्रस्तुत गर्न पनि कठिन छ । तेस्रो आफूले यातना पाएको वा थुनामुक्त भएको ३५ दिनभित्रै यातना क्षतिपूर्तिको दावी प्रस्तुत गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्थाले पीडितलाई आफूसँग भएको अन्यायको विरुद्धमा कानुनी उपचार खोज्ने आवश्यक अवसर प्रदान गरेको छैन । चौथो, अन्तरिम संविधान तथा यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन पीडितको पुनःस्थापनाको आवश्यकता सम्बन्धमा मौन छन् । पाचौं, यातना सम्बन्धी ऐन अन्तर्गत दिइने सहायताले मानवअधिकार उल्लंघनका पीडितहरूको आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सकेको छैन । यी सबै कमीकमजोरी बाहेक यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको अदालतले कसैले पर्याप्त आधारविना यातना क्षतिपूर्तिको लागि उजुरी दिएको पाएमा त्यस्तो उजुरी गर्ने पक्षलाई जरिवाना गरिने प्रावधानले राहतको खोजी गर्न चाहने संभावित पीडितलाई हतोत्साही तुल्याएको छ ।

नेपालको न्यायप्रणाली पुनःलाभार्थक ढाँचाको नभएर प्रतिशोधी ढाँचाको छ । अपराधपीडितलाई न्यायका अन्य आयामहरू बन्द छन् । शङ्कित वा अभियुक्तले प्राप्त गर्ने शारीरिक मानसिक सफस नै अपराधपीडितका सन्तुष्टिका आधार हुन् । पीडितलाई न्याय कसरी दिने भन्ने सोचको विकास नेपालको न्यायिक क्षेत्रले अहिलेसम्म राम्ररी गरेकै छैन । परिणामस्वरूप यातनाको माध्यमबाट शङ्कितलाई सताएर पीडितहरूको सङ्ख्या राज्यसन्त्रले बढाउने गरेको छ ।

यी प्रमुख अवधारणागत र सामाजिक कारणले गर्दा कानुनको अभाव पूरा भएकै अवस्थामा पनि कार्यान्वयनको सफलतामा शङ्का गर्न बाध्य हुनुपर्ने अवस्था छ । यसो भए पनि कानुन ठीक ठाउँमा नभईकन यातनाविरुद्धको संरक्षण प्रभावकारी हुन नसक्ने पक्का छ । यातनासम्बन्धी महासन्धिको विषयमा नेपालले गरेको प्रतिवेदनमाथि यातनाविरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय समितिले गरेको टिप्पणी र दिएको सुझाव र नेपालको अन्तरिम संविधानले निर्देश गरेको यातनालाई दण्डनीय कसुर बनाउने कुरासमेतका आधारमा यातनाविरुद्धको प्रभावकारी संरक्षणका लागि निम्नानुसारको कानुनी संरक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ :

यातनाविरुद्धको स्पष्ट कार्ययोजना

नेपाली नागरिकलाई यातनाविरुद्धको संरक्षण प्रत्याभूत गर्नका लागि सर्वप्रथम आन्तरिक सुरक्षाव्यवस्थाको जिम्मेवारी लिने निकायले अपराधअनुसन्धान गर्न आवश्यक वैज्ञानिक प्रविधि, उपकरण र स्रोतसाधनयुक्त जनशक्ति तयार गर्ने सोच विकास गर्नुपर्छ । अपराधअनुसन्धानलाई विधिवैज्ञानिक पाटोबाट विकास गर्नुपर्छ । अपराधअनुसन्धानलाई विशिष्टीकरण गर्नुपर्छ । शङ्कितको बयानका

आधारमा मुद्दा उठान गर्ने परिपाटीको अन्त्य गर्नुपर्छ । यातना नदिईकन अपराध अनुसन्धान गर्न सकिन्छ भन्ने दृढ मानसिकता विकास गरिएको जनशक्तिबाट मात्र अपराधको अनुसन्धान र हिरासत तथा थुनछेक व्यवस्थापन गरिनुपर्छ । निरीक्षण र सुपरिवेक्षणका नियमित व्यवस्था गर्नुपर्छ । यसका लागि यातनाविरुद्धको स्पष्ट कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्छ । चाहिने स्रोतसाधन विनियोजित गर्नुपर्छ ।

सम्बद्ध कानुनी प्रावधानमा संशोधन

राज्यको आन्तरिक इच्छा नजागीकन बाहिरी दबाव र प्रेरणाबाट ल्याइएको नेपालको यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनले यातनाविरुद्धको संरक्षणको पूरा प्रतिनिधित्व गर्दैन । उदाहरणका लागि मानिसलाई थुन्दा र थुनामुक्त गर्दा स्वास्थ्यजाँच गराउने कुरा सबल फौजदारी न्यायप्रणालीको स्वाभाविक चरित्र र व्यवस्था हो । यस आधारमा यस्तो प्रावधान सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनमा समावेश गर्नुपर्ने हो । यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन ल्याउँदा यसलाई खालि क्षतिपूर्तिको प्रबन्ध गर्ने नाममा ल्याइयो । सम्बद्ध अन्य कानूनमा कुनै सुधार र संशोधन गरिएन ।

यातनालाई निषेध गर्ने कुरा त सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनमा आमसिद्धान्तको रूपमै राखिनुपर्ने हो । यसै गरी बेरीतसँग थुन्दाको महलको व्यवस्थालाई पनि महासन्धिको आधारमा संशोधन गर्नुपर्ने थियो । यसमार्फत सार्वजनिक अधिकारीले गरेको बेरीतको थुनछेकको मुद्दा सरकारवादी भई चल्ने त्यसको अनुसन्धान गर्ने निकाय पनि तोकिनुपर्थ्यो । त्यसो भएन र यातनाविरुद्धको संरक्षण प्रभावकारी भएन । यसैले अब यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनमा मात्र संशोधन गरेर पुर्याउँ । अबका व्यवस्थामा सम्बद्ध कानून पहिचान गरी उचित तरिकाले तिनमा परिमार्जन गर्नुपर्छ ।

उचित दण्डभारको व्यवस्था

संविधान र यातनाविरुद्धको महासन्धिको यातनालाई दण्डनीय फौजदारी अपराध बनाएका छन् । यसैले अब विद्यमान ऐनका व्यवस्थाहरूलाई परिमार्जन गरी यातनाको कसुर गर्ने कसुरदारलाई हुने सजायको किटान प्रबन्ध गर्न जरुरी छ । यसका लागि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, मुलुकी ऐन, यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, प्रहरी ऐन र कारागार ऐनलगायतका कानुनी प्रावधानहरूमा यातनाको दण्डनीयतालाई स्थापित गर्दै उचित दण्ड, अनुसन्धान अधिकारी, अभियोजनअधिकारी र मुद्दा चल्ने अदालतलगायतको निश्चित प्रबन्ध गर्नुपर्छ ।

पीडितलाई न्यायको प्रत्याभूति

अहिलेको कानुनी व्यवस्थाले क्षतिपूर्तिको अधिकारलाई हकविहक गरेर किनारा गराउनुपर्ने विषय बनाएको छ । पीडितका लागि राहत, उद्धार, प्रतिपूरणजस्ता पक्षलाई उपेक्षा गरिएको छ । पीडित र साक्षीको संरक्षणका लागि खासै कुनै व्यवस्था छैन । यसैले पीडितले न्याय अनुभव गर्न सक्ने गरी यससम्बन्धी व्यवस्थाहरू मिलाइनुपर्छ । यसका लागि सघन अध्ययनसहित कानून तर्जुमा गर्नुपर्छ ।

यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐनको विकल्प किन ?

नेपालमा यातना व्याप्त छ । यातनाका अनेक घटना भएका छन् । यातनाविरुद्धको महासन्धि कार्यान्वयनको अवस्था दयनीय छ । “सैनिक शिविर तथा प्रहरी हिरासतमा माओवादी तथा फौजदारी गतिविधिमा संलग्न रहेको आशंकामा यातना दिने काम भएका थुप्रै रिपोर्ट छन् । यातना दिइएका गुनासाहरू ओएचसीएचआर-नेपालमा पनि दर्ता गरिएका छन् । अधिकांशतः पीडितलाई निरन्तर कठोर रूपमा पिटिएका उदाहरणहरू छन् । केही पीडितलाई करेन्ट लगाएको र पैतालमा पिटेर यातना दिएको प्रमाणित पनि भएको छ ।” - (ओएचसीएचआर : २००५)

विद्यमान कानूनले यातनाविरुद्ध लड्ने कानुनी मापदण्ड पर्याप्त दिन सकेको छैन । साथै यातनालाई अपराधको रूपमा परिभाषित गर्न पनि सकेको छैन । गैरकानुनी रूपमा हिरासतमा लिएको, थुनुवामाथि दुर्व्यवहार गरेको वा प्रहरी हिरासतमा रहेको व्यक्तिको मानवअधिकारको हनन गरेमा प्रहरीलाई जिम्मेवार बनाउने प्रावधान समावेश गरेको छैन ।

पीडितलाई दिइने न्यायको परिपूरणको अवधारणालाई कानूनले बहन गरेको छैन । यसैले यातनालाई फौजदारी अपराधको कोटीमा दर्ज गर्न, यातनाको अनुसन्धान र अभियोजनको व्यवस्था गर्न, पीडितलाई राहत, उद्धार र परिपूरणको व्यवस्था मिलाउन र जनता र नागरिकप्रति उत्तरदायी र न्यायसम्प्रेषी फौजदारी न्यायप्रणाली स्थापित गराउने वातावरण सिर्जना गरी पीडितले छिटोछरितो रूपमा न्याय पाउने अवस्था सिर्जना गर्नका लागि विद्यमान यातना क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ लाई खारेज गरी नयाँ ऐन निर्माण गर्न सरकारलाई उचित विकल्प उपलब्ध गराउने ध्येयले यो नागरिक मसौदा विधेयक तयार पारिएको हो ।

मसौदा तयार पार्दा अवलम्बन गरिएका प्रमुख आधार

यो प्रस्तावित अन्तिम मसौदा यसको प्रारम्भिक संस्करणमाथि करिब एक वर्षसम्म सुरक्षा तथा न्यायप्रणालीसँग सम्बन्ध रहेका निकायहरूमा कार्यरत अपराधअनुसन्धाता, सुरक्षाकर्मी, फौजदारी न्यायका विशेषज्ञ, विज्ञ कानूनव्यवसायी, सरकारी वकिल, न्यायकर्मी, चिकित्सक, विधिवैज्ञानिक, मनोपरामर्शसेवाविज्ञ र मानवअधिकारकर्मीहरूको अनेक प्रतिक्रिया, टिप्पणी र सुझावमा आधारित छ । सबैले दिएका सुझाव यसमा समेटिएका छन् । यो मसौदालाई अन्तिम रूप दिनका लागि अवलम्बन गरिएका मूलभूत मान्यता, नीति र व्यावहारिक आधार निम्न रहेका छन् :

- यो मसौदा यातनाविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि र महासन्धिअन्तर्गतको समितिले नेपालको राज्य प्रतिवेदनमाथि गरेको विचारविमर्शपश्चात् गरेका सिफारिसका केन्द्रीय सरोकारमा आधारित छ । नेपालको अन्तरिम संविधानको सम्बन्धित व्यवस्थालाई पनि यसमा ध्यान राखिएको छ ।

- यसमा राखिएका अनुसन्धान, अभियोजन र सजायसम्बन्धी व्यवस्थाहरू फौजदारी अपराध र न्यायसम्बन्धी विश्वव्यापी रूपमा स्वीकार गरिएका आमसिद्धान्तमा आधारित छ । प्रमाणको भारसम्बन्धी व्यवस्था भने आमसिद्धान्तको अपवादका रूपमा राखिएको छ ।
- सजायसम्बन्धी व्यवस्थालाई नेपालको प्रचलित कानुनी व्यवस्थाको सापेक्षता र समानुपातिक बनाउने प्रयास गरिएको छ, र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनलाई पनि ख्यालमा राखिएको छ ।
- यो मसौदा यातनाको रोकथाम र पीडितलाई न्याय निश्चित गर्नमा केन्द्रित छ । पुनर्लाभात्मक न्यायको पद्धतिअनुसार यसलाई क्षतिपूर्तिमा सीमित नराखी परिपूरणका अन्य अवयव समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।
- सारवान् न्यायको सोचमा मसौदा आधारित छ र कार्यविधिगत भ्रमेलो न्यून गर्ने प्रयास गरिएको छ ।
- छलफलका क्रममा हदम्याद राख्नु हुन्न र सीमित हदम्याद राख्नुपर्छ भन्ने दृष्टिकोणहरू आएका भए पनि हदम्यादको व्यवस्थामा यातनाको चिकित्सात्मक पक्ष, अन्य मुलुकका व्यवस्था र अभ्यासलाई ख्याल गरी सकेसम्म व्यावहारिक बनाउने गरी प्रस्ताव गरिएको छ ।
- नेपाल कानूनको परम्परागत विधायन मसौदा भन्दा पृथकतापूर्वक महासन्धिको व्यवस्थालाई कानुनी रूपमा ल्याउने प्रयास गरिएको छ ।
- नेपालमा अहिले राज्यको पुनर्संरचना र मुलुकको सङ्घीयकरण प्रमुख मुद्दा बनेको भए पनि यसको सम्भाव्य वैकल्पिक खाकाहरू तयार नभएकाले साविककै राज्यसंरचना र अदालती परिपाटीलाई आधार बनाइएको छ ।
- यातना दिने कार्य सार्वजनिक अधिकारीको अनुशासन र सदाचारका हिसाबले अख्तियारको दुरुपयोग हो, यस हिसाबले यसको अनुसन्धान अख्तियारदुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यक्षेत्र हो । अर्कातिर, यातना गम्भीर किसिमको फौजदारी अपराध हो, यसैले यसको अनुसन्धान फौजदारी कसुरको अनुसन्धानको आवधिक्यअनुसार हुनुपर्ने हो । यो मानवअधिकारको हननको विषय हुँदा यसको अनुसन्धान मानवअधिकारआयोगले गर्नुपर्ने हो । यी तर्कहरूको धरातलमा उभिएर यातनाको अनुसन्धान र अभियोजन अख्तियारदुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र सरकारी वकिलबाट र थप मानवअधिकार आयोगबाट हेरिने विषय बनाउनुपर्ने हो । तर नेपालमा अख्तियारदुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भ्रष्टाचारलाई मात्र आफ्नो कार्यविषय बनाएको सन्दर्भमा फौजदारी अनुसन्धान पनि मानवअधिकार आयोगले गर्न सक्ने सोच विकास गरेर यो मसौदा तयार भएको छ । यसको विकल्पमा सरकारी वकिललाई अनुसन्धानको जिम्मेवारी दिन सकिने सोच पनि प्रस्तुत छ । वास्तवमा यो अनुसन्धान गर्ने छुट्टै निकायको विकास गर्नुपर्छ । तर सङ्क्रमणकाल र यस विषयतर्फको सरकारको दृष्टिकोणलाई विचार गरी त्यो कुरा प्राथमिकतामा आउन समय लाग्ने देखिएकोले तदर्थ किमिमको ढाँचा सिफारिस गरिएको हो ।
- मसौदा गर्दा सकेसम्म सरकारले यो प्रस्तावलाई सहजतापूर्वक ग्रहण गरोस् र साविकको क्षतिपूर्ति ऐनको कमजोरी सच्याएर यातनालाई अपराधीकरण र क्षतिपूर्ति दुवैको व्यवस्थालाई समेटोस् भनेर लचकता अपनाइएको छ । यस कारण महासन्धिका व्यवस्थाको मर्म र गहनता बोध गर्दा गर्दै पनि मसौदामा सरकारी सम्मतिप्राप्तिका लागि कतिपय सम्झौतापूर्ण प्रावधान राखिएको छ ।

नागरिक समाजको अपेक्षा के ?

यो सामग्रीले सरकारलाई सम्बन्धित कानून ल्याउन सघाउ पुगोस् भन्ने मसौदामा सम्बद्धहरूको मुख्य ध्येय हो । नेपालको कानून विश्वसमुदायका लागि नमुना बन्न सकोस् र व्यवहारमा पनि यातना दिने मनोविज्ञान राखेलाई निरुत्साहित गर्दै लैजान सकोस् भन्ने हामीले अपेक्षा गरेका छौं । यस कारण यसको पठन र मननबाट एक असल कानून निर्माण गर्नका लागि संविधानसभाका सदस्यका लागि यो सामग्री सहायक होस् भन्ने हाम्रो चाहना रहेको छ । यसलाई मनन गरी शीघ्रातिशीघ्र यसलाई औपचारिक रूपमा सरकारी विधेयकको रूपमा व्यवस्थापिकासमक्ष प्रस्तुत गर्न सरकारसमक्ष नागरिक समाज विशेष अनुरोध गर्दछ ।

प्रमुख सन्दर्भसामग्री

अप्रकाशित कार्यमूलक लेख

- १ रवीन्द्र भट्टराई, यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति कानून: सुधारको खाँचो, हाँक र अपेक्षा ।
- २ रवीन्द्र भट्टराई, यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति कानून : यसको विकल्प, (२०६४) मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड)
- ३ भीमार्जुन आचार्य, दण्डहीनता उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी कानूनको आवश्यकता : संक्षिप्त आधारपत्र, (२००६) मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड)
- ४ सिवाकोटी, आर.के., दण्डहीनता विषयक कानूनको मस्यौदा : छलफलका लागि आधारपत्र, (२००६) मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) ।
- ५ डा. शंकरकुमार श्रेष्ठ, यातनासम्बन्धी कानूनका दुई पाटा : प्रतिवद्धता र कार्यान्वयनको अपेक्षा, (२००७) मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) ।

पुस्तक तथा प्रकाशन

- ६ एएफएन् (२००६); सेयरिड इक्सपेरियन्सेस अफ टर्चर सर्भाइभर्स, काठमाडौं : एडभोकेसी फोरम ।
- ७ काकियस (२०६३); नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ; काठमाडौं : नेपाल सरकार कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, कानूनकिताब व्यवस्था समिति ।
- ८ काकियस (२०६१); मुलुकी ऐन, काठमाडौं : श्री ५ को सरकार कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय, कानूनकिताब व्यवस्था समिति ।
- ९ भट्टराई, रवीन्द्र (२०५४); फौजदारी न्यायमा यातनाविरुद्धको हक; काठमाडौं : यातनापीडित सरोकार केन्द्र (सिभिकट) नेपाल ।
- १० रामाअआ(२००३); ड्राफ्ट रिपोर्ट अन ह्युमन राइट्स इन नेपाल ललितपुर : राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग नेपाल ।

- ११ सिभिकट (२००१); **स्टडी अन टर्चर एन्ड डिस्क्रिबिबिलिटी ड्यु टु इन्सजेन्सी**; काठमाडौं : यातनापीडित सरोकार केन्द्र (सिभिकट) नेपाल ।
- १२ सेटुङ्गा, फिलिप र निक चिजम्यान (२००२) (सम्पा.); **टर्चर : मदर अफ अल ह्युमन राइट्स भायोलेसन्स**; हङ्कङ : एसियन ह्युमन राइट्स कमिसन ।
- १३ फोरिड, **दण्डहीनता विरुद्ध विकसित अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू**, (२०६४) मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च, काठमाडौं ।
- १४ अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत - १९९८, **अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधान - १९९८** ।
- १५ संयुक्त राष्ट्रसंघ, आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्, **दण्डहीनता विरुद्ध लड्ने कार्यमार्फत् मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका सिद्धान्तहरूको अद्यावधिक सार-तालिका**, (२००५) जी.डी.०५१०९००(ई) २१०२०५
- १६ फोरिड, **गैर कानुनी हत्या र दण्डहीनता अन्त्य परियोजना दस्तावेज**, (२००६) मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च, काठमाडौं ।
- १७ अन्तर्राष्ट्रिय न्यायका लागि ब्रसेल्स समूह, **दण्डहीनता विरुद्धको संघर्ष : जोखिम र दृष्टिकोणहरू**, (२००२) ब्रसेल्स मार्च ११-१३, २००२ ।
- १८ फोरिड, **FOHRID Human Rights Monitor No. 12-17, 2006-07**, मानव अधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च, काठमाडौं ।
- १९ विलियम ए स्यावास, **अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालत : एक चिनारी**, (२००४) क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस २००४ ।
- २० International Center for Human Rights and Democratic Development, **Campaign against the impunity: Portrait and Plan of Action**, (1997) ICHRDD, 63, rue de Bressoles, Montreal, Canada, H2Y IV7.
- २१ राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार उच्चायुक्तले नेपालमा मानव अधिकारको अवस्था तथा आफ्नै कार्यालयको क्रियाकलाप र प्राविधिक सहयोगका सम्बन्धमा १६ सेप्टेम्बर २००५ मा प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदन
- २२ अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक), **यातनाविरुद्धको महासन्धि र कार्यान्वयन स्थिति**, अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक),

अनुसूची ३ : प्रस्तावित मसौदा

नागरिक समाजबाट प्रस्तावित

यातनासम्बन्धी ऐन २०६५

मसौदा

मानवअधिकार तथा प्रजातान्त्रिक मञ्च (फोरिड) का लागि मसौदाकार अधिवक्ता रवीन्द्र भट्टराईबाट

यातनासम्बन्धी नेपालको कानूनमा परिवर्तन गर्नुपर्ने कुरा धेरै तिरबाट उठ्दै आएको छ । यातनाविरुद्धको राष्ट्रसङ्घीय समितिले नेपालको आवधिक प्रतिवेदनहरूउपर विचार गरी सुझाएका सुझाव, नेपालको संवैधानिक व्यवस्थामा आएको फेरबदल र विगत १० वर्षका यससम्बन्धी राष्ट्रिय अनुभवहरूका आधारमा कानूनमा परिवर्तन गर्न आवश्यक छ । नागरिक तहबाट निम्नानुसारको नयाँ कानुनी व्यवस्थाको मसौदा तयार गरिएको छ :

प्रस्तावना

यातनालाई फौजदारी कसुर परिभाषित गरी सजायको व्यवस्था गर्न, यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्तिको कानूनमा सामयिक सुधार गर्न र यातनापीडितको संरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु वाञ्छनीय भएकोले व्यवस्थापिका-संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ : (१) यस ऐनको नाम “यातनासम्बन्धी ऐन २०६५” रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

२. परिभाषा:

विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा -

- (क) “यातना” भन्नाले कानूनबमोजिमको स्वतन्त्रताहरणको नतिजास्वरूप थुना वा नियन्त्रणमा रहेको व्यक्तिले आफैं अनुभूत गरेको स्वाभाविक कष्टबोधबाहेक, सार्वजनिक अधिकारी वा सार्वजनिक क्षमतामा काम गर्ने व्यक्तिले वा निजको उक्साहट, सम्मति वा स्वीकृतिमा अन्य कसैले जुनसुकै स्वरूपको नियन्त्रणमा रहेको कुनै व्यक्तिलाई ऊ वा अरू कसैको साबिती वा जानकारी लिन, ऊ वा अरू कसैले गरेको भनी शङ्का गरिएको गल्ती वा कसुरमा सजाय दिन वा भेदभावमा आधारित अन्य कुनै कारणले डरत्रास देखाउन वा सकसमा पार्न, सताउन वा कष्ट भोगाउन गरिएको शारीरिक वा मानसिक वा दुवै खालका पीडा पैदा गर्ने जुनसुकै स्वरूपको कार्य वा व्यवहार सम्भन्नुपर्छ । सो शब्दले निजसँग गरिएको निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहारलाई समेत जनाउँछ ।
- (ख) “पीडित” भन्नाले यातना पाएको वा निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिएको यातनापीडितलाई सम्भन्नुपर्छ । यातनाका कारण पीडित व्यक्तिको मृत्यु भएको वा निज शारीरिक रूपले अशक्त बनेको अवस्थामा निजको परिवारका सदस्य वा निजमा आश्रित व्यक्तिहरू पनि पीडित मानिनेछन् ।
- (ग) “सार्वजनिक अधिकारी” भन्नाले संविधान, अन्य कानून वा सम्बन्धित निकाय वा अधिकारीको निर्णय वा आदेशबमोजिम कुनै अख्तियारी प्रयोग गर्न पाउने वा कुनै कर्तव्य वा दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने सार्वजनिक सेवामा रहेको पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई सम्भन्नुपर्छ । सो शब्दले विशेषतः कानूनकार्यान्वयन गर्ने अख्तियारीप्राप्त गरेका नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी, वनरक्षक, वन्यजन्तु संरक्षण आदि कार्यमा कार्यरत अधिकारी वा कर्मचारीलाई र बहाल टुटेको भए त्यस्तो पूर्वअधिकारी वा कर्मचारीलाई समेत जनाउँछ ।
- (घ) “जायजथा” भन्नाले नेपाल कानूनबमोजिम व्यक्तिको हकको वा हक लाग्ने सबै प्रकारको श्रीसम्पत्ति वा सर्वस्व सम्भन्नुपर्छ ।
- (ङ) “तोकिएको वा तोकिएबमोजिम” भन्नाले यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिएबमोजिम सम्भन्नुपर्छ ।

३. यातना दण्डनीय कसुर हुने: (१) कसैले कसैलाई यातना दिन, यातना दिन उक्साउन वा सो गर्न गराउन उद्योगसमेत गर्न हुँदैन ।

(२) कसैलाई यातना दिने वा दिन आदेश दिने, उक्साउने वा यातना दिनमा सम्मति जनाउने वा यातना दिएको थाहा पाइपाई पनि माथिल्लो अधिकारीसमक्ष प्रतिवेदन नगर्ने वा माथिल्लो अधिकारी भई थाहा पाएर पनि यातनाको कार्य हुन दिने, वा यातना भएको घटना थाहा भए पनि त्यसको सूचना नदिने वा लुकाउने सार्वजनिक अधिकारीलाई यस ऐनबमोजिम सजाय हुनेछ ।

- (३) युद्ध वा युद्धको धम्की वा त्रासको स्थिति वा आन्तरिक राजनीतिक अस्थिरता वा सशस्त्र द्वन्द्व, दङ्गा वा अन्य कुनै पनि सार्वजनिक सङ्घर्षजस्ता कुनै पनि परिस्थिति वा तालुकवाला अधिकारीको आदेश यातनाको कसुरका बचाउका रूपमा ग्राह्य हुन सक्नेछैनन् ।

४. स्वास्थ्यजाँचको अनिवार्य अभिलेख राख्नुपर्ने : (१) नेपाल कानूनमा अन्यत्र जेसुकै लेखिएको भए पनि कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनअनुसार पक्राउ गरी थुनामा राख्दा र छोड्दा सम्भव भएसम्म सरकारी सेवामा रहेको चिकित्सक र सो नभए मान्यताप्राप्त अन्य चिकित्सकबाट निजको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको जाँच गराई सोको अभिलेख चिकित्सकद्वारा नै खामबन्दी गरी सिलबन्दी गराई सुरक्षित राख्नुपर्छ ।

- (२) उपदफा (१) अनुसार स्वास्थ्यजाँचका लागि ल्याइएपछि जाँच्ने चिकित्सकले पनि निजको मानसिक तथा शारीरिक स्वास्थ्यको स्थिति प्रष्ट खुल्ने गरी अभिलेख गरिदिनुपर्छ र एक प्रति अभिलेख कार्यालय अभिलेखमा गोप्यतापूर्वक राख्नुपर्छ र कानूनबमोजिम मागिएका बेला सम्बन्धित निकायमा शीघ्र उपलब्ध गराउनुपर्छ ।

- (३) कुनै पनि व्यक्तिलाई कानूनअनुसार पक्राउ गरी थुनामा राख्ने अनुमतिका लागि अदालतमा उपस्थित गराउँदा अदालतले त्यस्तो व्यक्तिको उपदफा (२) अनुसारको स्वास्थ्यजाँचको सिलबन्दी प्रतिवेदन बुझिले सुरक्षित राख्नुपर्छ र अभियोगपत्र दर्ता भएपछि सोही मिसिलमा संलग्न गरी राख्नुपर्छ । थुनामा राख्ने अनुमति माग गर्दा उपस्थित गराइएको व्यक्तिको स्वास्थ्यजाँच गराइसकेको रहेनछ भने तत्कालै स्वास्थ्यजाँच गर्न पठाई प्रतिवेदन लिई सुरक्षित राख्नुपर्छ ।

- (४) थुनामा रहेको व्यक्तिलाई यातना दिएको छ भन्ने लागेमा निजको परिवारको सदस्य वा निजको कानूनव्यवसायीले सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ । यस्तो निवेदन परेकोमा अदालतले यथाशीघ्र थुनामा रहेको व्यक्तिको स्वास्थ्यजाँच गराउन आदेश दिन सक्नेछ । यसरी आदेश दिँदा सुरक्षाकर्मीको प्रभावमुक्त अवस्थामा स्वास्थ्यजाँच गरी सोको अभिलेखको एक प्रति प्रतिवेदन राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगमा पठाउन चिकित्सकलाई निर्देशन पनि दिनुपर्छ ।

स्पष्टीकरण: यस उपदफाको प्रयोजनका लागि चिकित्सक भन्नाले नेपाल मेडिकल काउन्सिलबाट मान्यताप्राप्त चिकित्सक वा स्वास्थ्यव्यवसायी परिषद्बाट मान्यताप्राप्त स्वास्थ्यकर्मीलाई जनाउनेछ । स्वास्थ्यजाँच भन्नाले शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको जाँचलाई जनाउनेछ ।

- (५) यस दफाबमोजिमको स्वास्थ्यजाँच गर्ने चिकित्सकले कसैको करकाप वा प्रलोभन वा खराब नियतले यातनाका प्रमाण र असर स्पष्ट नखुल्ने गरी वा तिनको ढाकछोप हुने गरी दुराशयसाथ काम भएको छ भन्ने कुरामा मनासिब शङ्का गर्नुपर्ने अवस्था देखिएमा अर्को चिकित्सकबाट स्वास्थ्यजाँच गराउनका लागि अनुसन्धानअधिकृत वा पीडितको हितसंरक्षण गर्नेले अदालतसमक्ष निवेदन गर्न सक्छ । यस्तो निवेदन परेकोमा अवस्था शङ्कास्पद देखिए अदालतले दोस्रो स्वास्थ्यजाँचका लागि आदेश दिन सक्नेछ ।

५. उजुरी, अनुसन्धान तथा अभियोजनसम्बन्धी व्यवस्था : (१) कुनै सार्वजनिक अधिकारीले कसैलाई यातना दिएको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले थाहा पाएसम्मको तथ्य खुलाई राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग र यसका क्षेत्रीय वा सम्पर्क कार्यालय वा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयमा सूचना वा उजुरी दिन सक्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम यातनाको सूचना वा उजुरी प्राप्त गरेमा सम्बन्धित अधिकारीले उजुरी र सो सम्बन्धमा आफूले अन्य स्रोतबाट प्राप्त गरेको थप जानकारी भए सोसमेत यथाशीघ्र राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगमा पठाउनुपर्छ ।

- (३) यातनाको कसुरसम्बन्धी अनुसन्धान र तहकिकात राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले गर्नेछ ।

- (४) राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगले कसुरको अनुसन्धानका लागि आवश्यकताअनुसार विज्ञहरू रहेको अनुसन्धानटोली गठन गरी सोमार्फत कार्यसम्पादन गर्नगराउन सक्नेछ । यस्तो टोलीको कुनै सदस्य वा आयोगको कुनै अधिकृतलाई अनुसन्धानअधिकृत तोकिनेछ ।

- (५) अनुसन्धानअधिकृतलाई अनुसन्धानको प्रयोजनका लागि नेपाल कानूनमा प्रहरीलाई भएको सबै अधिकार प्रयोग गर्न पाउने अधिकार रहनेछ ।

- (६) अनुसन्धान तहकिकातको कार्य सम्पादन भइसकेपछि अनुसन्धानअधिकृतले अभियोजनका लागि मिसिलसहित यातनाको घटना भएको जिल्लाको सरकारी वकिलसमक्ष पठाउनेछ ।

- (७) मुद्दाको अभियोजन गर्ने, अभियोजन भइसकेको मुद्दाको प्रतिरक्षा र पुनरावेदन गर्नेलगायतका कार्य गर्ने कर्तव्य सरकारी वकिलको हुनेछ ।

तर अनुसन्धानअधिकृतको अनुसन्धानपछि यातनाको कसुरमा यो ऐन र अन्य नेपाल कानूनअनुसार सरकारवादी भई मुद्दा चल्न सक्ने अवस्था नरहेको भनी महान्यायाधिवक्ताबाट निर्णय भएमा निर्णय भएको मितिले पाँच दिनभित्र सरकारी वकिलले सोको जनाउ उजुरकर्ता वा पीडित वा निजको नातेदार वा परिवारको सदस्य वा संरक्षक वा कानूनव्यवसायीलाई दिनेछ ।

- (८) मुद्दाको कारबाईको सिलसिलामा सरकारी वकिललाई मद्दत गर्नु राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, अनुसन्धानअधिकृत र सम्बन्धित अन्य अधिकारीहरूको कर्तव्य हुनेछ । आयोग वा अनुसन्धान अधिकृतलाई आवश्यक परामर्शको सेवा उपलब्ध गराउनु र अन्य सहयोग गर्नु सरकारी वकिलको कर्तव्य हुनेछ ।
- (९) सरकारवादी भई मुद्दा नचल्ने भनी उपदफा (७) मा रहेको प्रतिबन्ध्यात्मक वाक्यांशबमोजिम सरकारी वकिलले जनाउ दिएमा पीडित वा निजको हकमा उजुरकर्ता वा नातेदार वा परिवारको सदस्य वा संरक्षक वा कानूनव्यवसायीले पीडिततर्फबाट मुद्दाको पक्ष बनी जिल्ला अदालतमा उजुर दिन सक्नेछन् ।
- (१०) उपदफा ९ बमोजिम उजुर दिएमा जिल्लाअदालतले उजुरकर्तालाई मुद्दाको पक्ष कायम गरी दुनियाँवादी फौजदारीसरह सो मुद्दाको कारबाईकिनारा गर्नुपर्छ ।
- (११) उपदफा ११ बमोजिम मुद्दा दुनियाँवादी फौजदारीमा परिणत भएको कारणले मात्र मुद्दाको अन्य कानुनी प्रक्रिया र परिणामलाई कुनै असर पुऱ्याउनेछैन ।
- (१२) यस ऐनबमोजिम यातनासम्बन्धी कसुरको अनुसन्धान वा मुद्दाको कारबाईको प्रयोजनका लागि अनुसन्धानअधिकृत, अनुसन्धानटोलीका सदस्य, सरकारी वकिल, पीडितको कानूनव्यवसायी र अदालतको आदेशप्राप्त अधिकृत वा कर्मचारीलाई नेपाल राज्यभित्रका जुनसुकै कारागार वा थुनाकेन्द्रको निरीक्षण वा पर्यवेक्षण गर्ने अधिकार हुनेछ । यस्तो निरीक्षण वा पर्यवेक्षणका लागि सुरक्षानिकायको माथिल्लो अधिकारीको पूर्वस्वीकृति अनिवार्य हुनेछैन र अनुसन्धानका लागि सार्वजनिक अधिकारी वा सरकारी कर्मचारीहरूले सहयोग गर्नुपर्नेछ ।
- (१३) अनुसन्धान, तहकिता, अभियोजन र मुद्दाको कारबाईसम्बन्धी अन्य कुरा नेपाल कानून वा तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

६. दण्डसजाय : (१) यातना दिने सार्वजनिक अधिकारीलाई निम्नानुसार सजाय हुनेछ :

- (क) यातनाको कारणबाट कुनै व्यक्तिको ज्यान गएको रहेछ भने मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलअनुसार हुने सजाय भई थप पाँच वर्ष कैद हुनेछ ।
- (ख) यातनाबाट अङ्गभङ्ग भएकोमा नेपाल कानूनअनुसार सजाय भई थप तीन वर्षसम्म कैद हुनेछ ।
- (ग) यातनाको कारण पीडितलाई दीर्घतर खालको उपचार आवश्यक पर्ने शारीरिक, मानसिक वा मनोशारीरिक स्वास्थ्यसमस्या भएको रहेछ भने यातना दिने व्यक्तिलाई पाँच वर्षसम्म कैद सजाय हुनेछ ।
- (घ) यातनाको कारण पीडितलाई तत्कालै उपचार गरे पर्याप्त हुने शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्यसमस्या हुने किसिमको यातना दिएमा यातना दिनेलाई एक वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कैद वा ५० हजारदेखि तीन लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना सजाय हुनेछ ।
- (ङ) यातनाको घटना थाहा पाएर पनि त्यसको सूचना नदिने वा लुकाउने अधिकारीलाई एक वर्षसम्म कैद वा एक लाख रुपैयाँसम्म जरिमाना हुन सक्नेछ ।
- (च) दफा ५ को उपदफा १४ अनुसार अनुसन्धान वा कारबाईमा असहयोग गर्ने वा व्यवधान गर्नेलाई एक महिनासम्म कैद वा १० हजार रुपैयाँसम्म जरिमाना हुनेछ ।
- (२) यातना दिन उक्साएकोमा उपदफा (१) अनुसारको, यातना दिनमा सहमत वा मतियार रहेकोमा उपदफा (१) मा भएको सजायको आधा र यातना दिने उद्योग गरेकोमा उपदफा (१) अनुसारको सजायको एक चौथाइ सजाय हुनेछ ।
- (३) यस ऐनबमोजिम सजाय हुने कुनै पनि कसुरमा सार्वजनिक अधिकारीबाहेक अन्य व्यक्तिको संलग्नता रहेकोमा सार्वजनिक अधिकारीलाई हुने सजायको आधा सजाय हुनेछ ।

७. उद्धार, क्षतिपूर्ति, पुनरुद्धार तथा पुनःस्थापनाको व्यवस्था : (१) सार्वजनिक अधिकारीले कसैलाई यातना दिएमा त्यस्तो पीडितले यस ऐनमा व्यवस्था भएबमोजिमको राहत, क्षतिपूर्ति तथा पुनरुद्धार पाउनेछ ।

- (२) यातनाको कारण शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्यसम्बन्धी निदान तथा उपचार गर्नुपर्ने भएमा नेपाल सरकारको खर्चमा उपचार गराइनेछ । पीडितलाई उपचार गराउनुपरेको कारणबाट निजका आश्रित वा परिवारका सदस्यलाई तत्काल राहत दिनुपर्ने भएमा आर्थिक अनुदानसमेत दिइनेछ ।
- (३) यस ऐनबमोजिम पीडित ठहरेको व्यक्तिले पचास हजार रुपैयाँदेखि दस लाख रुपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति पाउनेछ ।
- (४) यातनाको कारण अशक्त बनेका र लामो समय उपचार तथा हेरचाह गर्नुपर्ने गरी शारीरिक वा मानसिक समस्या भएका पीडितको हेरविचार गर्न आवश्यक चिकित्सा तथा स्याहारसेवा उपलब्ध भएको पुनःस्थापना केन्द्र सञ्चालन गरिनेछ र सोको सञ्चालनखर्च नेपाल सरकारले बेहोर्नेछ ।
- (५) पीडित व्यक्तिले यातना पाएको वा नियन्त्रणबाट मुक्त भएपछि यस ऐनअनुसारको हदम्यादभित्र यातना दिएको वा नियन्त्रणमा राखिएको जिल्लाको जिल्लाअदालतसमक्ष आफूलाई भएको यातना वा क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायको विवरण खुलाई क्षतिपूर्ति माग गरी निवेदन वा उजुर दिन सक्नेछ ।

(६) उपदफा ५ मा जेसुकै लेखिएको भए पनि पीडितको मृत्यु भएको वा आफैँ उजुर दिन नसक्ने अवस्थामा नातेदार वा परिवारको सदस्य वा संरक्षक वा कानुनव्यवसायीले पीडिततर्फबाट क्षतिपूर्तिको माग गरी जिल्ला अदालतमा उजुर दिन सक्नेछन् ।

(६) क्षतिपूर्तिको उजुरउपरको अन्य कार्यविधि र उद्धार, राहत तथा पुनःस्थापनासम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

८. क्षतिपूर्ति कोष : (१) यस ऐनबमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने प्रयोजनका लागि एक यातना क्षतिपूर्ति कोष रहनेछ ।

(२) क्षतिपूर्ति कोष व्यवस्थापनका लागि देहायअनुसारको क्षतिपूर्ति कोष व्यवस्थापन समिति रहनेछ :

(क) कानूनसचिव - संयोजक

(ख) सर्वोच्च अदालतका सहरजिस्ट्रार - सदस्य

(ग) अर्थमन्त्रालयको सहसचिव - सदस्य

(३) क्षतिपूर्ति कोषमा नेपाल सरकारले वार्षिक रूपमा विनियोजित गरेको रकम, स्वदेशी तथा विदेशी दातासंस्था वा व्यक्तिले अनुदान दिएका रकम, र यस ऐनबमोजिम जरिमाना भई असुलउपर भएको रकम सङ्कलित रहनेछ ।

(४) दफा ७ अनुसार बेहोरिने सबै खालका खर्चहरू र पीडितले पाउने क्षतिपूर्तिको रकम क्षतिपूर्ति कोषबाट खर्च लेखिनेछ ।

(५) क्षतिपूर्ति कोषसम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

९. उद्धार, क्षतिपूर्ति तथा पुनःस्थापनासम्बन्धी सहयोगको निर्धारण : (१) अनुसन्धानाधिकृतले तत्काल पीडितको अवस्थालाई विचार गर्नुपर्ने उद्धारसम्बन्धी सहयोगको रकम निर्धारण गरी पीडित रहेको जिल्लाको प्रमुख जिल्लाअधिकारीलाई रकम उपलब्ध गराउन लेखी पठाउनुपर्छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम लेखिएअपछि प्रमुख जिल्लाअधिकारीले उद्धारखर्चवापतको रकम पीडित वा निजको संरक्षकलाई उपलब्ध गराउनुपर्छ । सकेसम्म कम खर्चमा उपचारका लागि सम्बन्धित अस्पताल वा उपचारसंस्थामा समेत लेखिपठाइदिनुपर्छ ।

(३) यस ऐनअन्तर्गत पीडितले पाउने क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्दा अदालतले अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुरालाई ध्यानमा राखी निर्धारण गर्नुपर्छ :

(क) पीडितले बेहोरेको शारीरिक वा मानसिक कष्टको मात्रा र गम्भीरता;

(ख) पीडितको मानवीय क्षमतामा आएको ह्रास र आयआर्जन तथा जीविकामा पर्न सक्ने असर;

(ग) पीडितको उमेर, पारिवारिक जिम्मेवारी र आश्रितहरूको अवस्था;

(घ) उपचारमा भएको वा हुन सक्ने खर्च; र

(ङ) पीडितको पुनःस्थापनाका लागि लाग्ने समयवधि ।

(४) यातनापीडितलाई गरिने पुनःस्थापनासम्बन्धी सहयोगको निर्धारण तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

१०. क्षतिपूर्ति रकम उपलब्ध गराउने विधि : (१) पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने निर्णय भएपछि जिल्लाअदालतमा क्षतिपूर्तिको रकम माग गरी निवेदन दिनुपर्नेछ ।

(२) उपदफा १ बमोजिम निवेदन परेपछि मुद्दासम्बन्धी निर्णयको प्रतिलिपिसाथ रकम निकासका लागि क्षतिपूर्ति कोष व्यवस्थापन समितिसमक्ष पठाउनुपर्छ र कोषले १५ दिनभित्र सोअनुसारको रकम निकास पठाउनेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको निकास प्राप्त भएपछि जिल्लाअदालतले पीडितलाई रकम बुझिलिनका लागि सूचित गर्नेछ । सूचना प्राप्त गरेपछि पीडितले अदालतबाट क्षतिपूर्तिको रकमको भुक्तानी पाउनेछ ।

११. कसुरनिरूपणको कारबाईले क्षतिपूर्तिलाई असर नगर्ने : यस ऐनअन्तर्गत मुद्दा चली सुरु अदालतबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने ठहर भइसकेपछि अदालतले निर्धारण गरेको क्षतिपूर्तिमै चित्त नबुझी पीडितले पुनरावेदन गरेको अवस्थामा बाहेक सुरु अदालतको निर्णय नै क्षतिपूर्तिका हकमा अन्तिम हुनेछ र यातनाको कसुरतर्फ वादी वा प्रतिवादीका तर्फबाट पुनरावेदन परेको वा सोसम्बन्धी कारबाईको अन्तिम किनारा नभएको कारणले मात्र पीडित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति रकम उपलब्ध गराउनमा कुनै बाधा पर्नेछैन ।

१२. प्रमाणको भार : यस ऐनबमोजिम पीडितलाई यातना दिएको छैन भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमा रहनेछ ।

१३. नेपाल सरकार वादी हुने : दफा ५ को उपदफा ९, १० र ११ बमोजिम मुद्दा दुनियाँवादी फौजदारीमा परिणत भएमा बाहेक ऐनबमोजिम यातनाको कसुरसम्बन्धी मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई चल्नेछ र यो ऐनअन्तर्गतको मुद्दा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन २०४९ को अनुसूची १ मा परेको मानिनेछ । प्रभावकारी न्यायको निमित्त पीडित वा निजको संरक्षकले मुद्दाको कारबाईको जुनसुकै चरणमा वादीसरह भई आफैँ वा कानुनव्यवसायीद्वारा मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नगराउन पाउनेछ ।

१४. प्रतिपूरणसम्बन्धी थप व्यवस्था : (१) यस ऐनबमोजिम यातना पाएको पीडित व्यक्तिलाई परेको असर र यातनाको गम्भीरतालाई समेत विचार गर्दा क्षतिपूर्तिको अतिरिक्त कसुरदार ठहरेको व्यक्तिको निजी जायजथाबाट प्रतिपूरण (रेस्टिच्युसन) दिलाइदिन आवश्यक छ भन्ने ठहर्‍याएमा कसुरको प्रकृति र भएको सजायलाई ध्यानमा राखी कसुरदारको सम्पूर्ण जायजथाको आधा भागसम्म पीडितको हकमा कायम गरिदिन सम्बन्धित मालपोत कार्यालय, बैंक वा सम्पत्तिको सुरक्षण वा रजिस्ट्रेसन गर्ने अख्तियारवालालाई आदेश दिन सक्नेछ ।

(२) नेपाल कानूनमा अन्यत्र जेसुकै लेखिएको भए पनि उपदफा १ बमोजिम अदालतबाट आदेश प्राप्त भएमा अख्तियारवालाको कसुरदारको हकको जायजथाको आदेशमा उल्लेख भएअनुसारको अंश वा हिस्सा पीडितको नाममा कायम गरी हकभोगका लागि निस्सा गरिदिनुपर्नेछ ।

१५. स्वतः निलम्बन हुने : कुनै पनि वहालवाला सार्वजनिक अधिकारीले यस ऐनअनुसारको कसुर गरेको भनी दफा ५ अनुसार उजुर परी अनुसन्धान तहकिकात सुरु भएपछि मुद्दाको कारबाई किनारा नभएसम्म त्यस्तो सार्वजनिक अधिकारी आफ्नो पदबाट स्वतः निलम्बन हुनेछ ।

१६. हदम्याद : यस ऐनअन्तर्गतको कसुरमा मुद्दा चलाउन यातना दिएको वा नियन्त्रणबाट मुक्त भएको वा अस्पतालमा उपचार गराएकोमा अस्पतालबाट उपचारपश्चात् घर पठाएको वा दफा ५ (९) अनुसारको निर्णय भएको मितिले तीन वर्षसम्मको अवधिको हदम्याद रहनेछ ।

तर, पीडितलाई यातना पाएको धेरै समयपछि मात्र असर देखा पर्न सक्ने प्रकृतिको स्वास्थ्यसमस्या विद्यमान रहेको कुरा स्वास्थ्यपरीक्षण गर्ने चिकित्सक वा विशेषज्ञबाट निदान भएको अवस्थामा क्षतिपूर्ति तथा उपचारको माग गर्ने उजुरका हकमा कुनै हदम्याद लाग्नेछैन ।

१७. यातनाको निषेधलाई पाठ्यक्रममा समेटिने : (१) यातनाको निषेधलाई सबै सार्वजनिक सेवाका सेवाप्रवेशसम्बन्धी प्रतियोगितात्मक परीक्षा र प्रशिक्षणहरूका पाठ्यक्रममा समेटी सोसम्बन्धी शिक्षणसामग्रीमा समावेश गरिनेछ ।

(२) फौजदारी न्यायसँग सम्बन्धित निकायहरूमा काम गर्ने जनशक्तिका लागि यातनाको निषेधको साझा पाठ्यक्रमको आधारमा प्रशिक्षण गरिनेछ ।

(३) विद्यालय र विश्वविद्यालयस्तरको पाठ्यक्रममा पनि सो विषयलाई समेट्नका लागि नेपाल सरकारले उचित व्यवस्था मिलाउनेछ ।

१८. नियम बनाउन सकिने : यस ऐनको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले आवश्यक नियमहरू बनाउनेछ ।

१९. खारेजी : (१) यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ खारेज गरिएको छ ।

(२) यातनासम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ अनुसार भएगरेका कामकारबाई यसै ऐनअनुसार भएगरेको मानिनेछ र सोअन्तर्गत कारबाईमा रहेका मुद्दाहरू यस ऐनको दफा ५ (१०) बमोजिम परेको मुद्दा मानी कारबाई-किनारा गरिनेछन् ।

दफा ५ उजुरी अनुसन्धान र अभियोजनसम्बन्धी व्यवस्थाको वैकल्पिक प्रस्ताव

५. उजुरी, अनुसन्धान तथा अभियोजनसम्बन्धी व्यवस्था : (१) यातनाको कसुरसम्बन्धी अनुसन्धान तहकिकात जिल्ला सरकारी वकिलले गर्नेछ ।

तर, यातनाबाट पीडित व्यक्तिउपरको कुनै फौजदारी अनुसन्धान वा अभियोजनको सिलसिलामा यातना भएको र जिल्ला सरकारी वकिलले नै सोको अभियोजनको कारबाई हेरिरहेकोले आफूले अनुसन्धान तहकिकात गर्न उपयुक्त नभएको भनी निजले महान्यायाधिवक्तालाई प्रतिवेदन गरेमा महान्यायाधिवक्ताले तोकेको अर्को अनुसन्धानअधिकृतले यस्तो अनुसन्धान गर्नेछ ।

(२) यातनाको अनुसन्धान तहकिकात गर्दा जिल्ला सरकारी वकिलले पीडित व्यक्ति, घटनासम्बन्धी जानकारी भएको अन्य कुनै व्यक्ति, राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग, मानवअधिकार वा न्यायसम्बन्धी काम गर्ने अन्य संस्थाबाट समेत आवश्यक र उपयुक्त सूचनाहरू प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

(३) अनुसन्धान तहकिकातका लागि जिल्ला सरकारी वकिलले आवश्यकताअनुसार विज्ञहरूको सहयोग लिन सक्नेछ । यसरी लिइएको विज्ञहरूको सहयोगसम्बन्धी सर्त तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

(४) अनुसन्धानको प्रयोजनका लागि सरकारी वकिल वा अनुसन्धानअधिकृतले नेपाल कानूनमा व्यवस्थित सबै अधिकार प्रहरीले सरह प्रयोग गर्न सक्नेछ ।

(५) अनुसन्धानको कार्य सम्पादन भइसकेपछि नेपाल सरकारको नामबाट सरकारवादी फौजदारी मुद्दाका रूपमा अभियोजनपत्र तयार गरी जिल्ला सरकारी वकिलले अदालतसमक्ष मुद्दा दायर गर्नेछ र सोको प्रतिरक्षासमेत गर्नेछ ।

अनुसूची ४ : कार्यक्रममा अधिवक्ता रवीन्द्र भट्टराईको प्रस्तुती

यातनासम्बन्धी कानून : संशोधन र नागरिक चासो -----

रवीन्द्र भट्टराई

पृष्ठभूमि

- यातनाविरुद्धको महासन्धि र अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डलाई औपचारिक रूपमा नेपालको स्वीकृति
- सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा यातनाको व्यापक प्रयोग
- पीडितले प्रतिशोध र पुनर्पीडनको त्रासका कारण कानुनी उपचार खोज्नमा अनिच्छा राखेको
- क्षतिपूर्तिसम्बन्धी मात्र कानुनी व्यवस्था रहेको र सो व्यवस्था पनि अधुरो रहेको र कार्यविधिगत हिसाबले पीडितको न्यायका लागि अनुकूल नरहेको
- पीडितका अनुकूलताका लागि कानूनको अदालतबाट बढी व्याख्या हुने गरेको

प्रमुख हाँक

- यातनालाई कानूनद्वारा फौजदारी अपराध किटान गर्नु
- पीडितलाई परिपूरणको व्यवस्था गर्नु र लम्बेतान न्यायिक कार्यविधि छोट्याउनु
- यातना दिनेलाई प्रवृत्तिलाई सजायद्वारा हतोत्साहित गर्नु

अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डले भन्छ :

- यातनालाई गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अपराध मान्ने र उचित दण्डभार निश्चित पार्ने;
- यातनालाई समाप्त पार्न आवश्यक पर्ने व्यवस्थापकीय, प्रशासनिक तथा कानुनी व्यवस्था गर्ने;
- यातनाको निषेधलाई सबै क्षेत्र र तहमा निश्चित पार्ने गर्ने;
- यातनाको आरोप आउनासाथ शीघ्र छानबिन गर्ने र मुद्दा चलाउने;
- उजुरकर्ता र साक्षीहरूको संरक्षणको प्रभावकारी व्यवस्था गर्ने;
- पीडितलाई पूर्ण पुनःस्थापनासहितको उचित र प्रभावकारी उद्धार, राहत, प्रतिपूरण, क्षतिपूर्तिको निश्चितता प्रदान गर्ने र हकको रूपमा स्थापित गर्ने ।

मसौदा गर्दा लिएका आधार

- महासन्धि, समिति सिफारिस र संविधानको व्यवस्था
- फौजदारी न्यायका आमसिद्धान्तको मान्यता (प्रमाणको भारसम्बन्धी व्यवस्था अपवाद)
- नेपालको विद्यमान कानुनी व्यवस्थाको सापेक्ष र समानुपातिक सजायमा जोड
- यातनाको रोकथाम र पीडितलाई न्याय निश्चित गर्नमा विशेष ध्यानकेन्द्रित

क्रमशः

- पुनर्लाभात्मक न्यायको पद्धतिअनुसार यसलाई क्षतिपूर्तिमा सीमित नराखी परिपूरणका अन्य अवयव समेट्ने प्रयास
- सारवान् न्याय र कार्यविधिगत भ्रमेलो न्यून गर्ने जमर्को
- लचिलो र व्यावहारिक हदम्याद बनाउने प्रयास
- परम्परागत होइन, वैज्ञानिक र तर्कसङ्गत कानून मसौदा गर्ने प्रयत्न
- साविक संरचनाबाटै न्याय दिलाउने कोसिसमा आधारित
- सरकारी विधेयकमा अधिकाधिक प्रभाव रहोस् भन्ने अपेक्षा

धन्यवाद